

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění
Dějiny evropské kultury

Andrea Fišerová

Protektorát očima Jana Otčenáška

Bakalářská práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

Praha 2015

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze, dne 25. 4. 2015

Bibliografická citace

Protektorát očima Jana Otčenáška [rukopis] : bakalářská práce / Andrea Fišerová ; vedoucí práce: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc. – Praha, 2014. – 52 s.

Anotace

V bakalářské práci s názvem Protektorát očima Jana Otčenáška se nejprve věnuji autorovi, jeho životu a tvorbě. Následuje kapitola, kde se zabývám životem českých obyvatel v Protektorátu a okolnostmi, které jej ovlivňovaly. Snažím se zachytit celkovou atmosféru jednotlivých období. Nakonec se jednotlivě věnuji dílům Jana Otčenáška, odehrávajícím se v této době. Snažím se nastínit děj, charakterizovat hlavní postavy, jejich situaci a názory. Také se podrobněji zaměřuji na události a prostředí, které jsou pro konkrétní dílo důležité. V závěru se mimo jiné pokouším odpovědět na otázku, proč se tento dříve tak oblíbený autor zdá v dnešní době pozapomenutý.

Klíčová slova

Protektorát, Jan Otčenášek, německá okupace, vzdor

Abstract

In bachelor's thesis with the title Protectorate through Jan Otčenášek's eyes at first I devote to life and work of the author. Next chapter deals with life of Czech population in the Protectorate of Bohemia and Moravia and circumstances that influenced them. I attempt to capture the overall feelings of the people in different periods. Then I focus on individual works of Jan Otčenášek that are takes place during this period. I try to outline the plot, describe the main characters, their situation and opinions. There is also detailed view of surroundings and important events that have affect the story. In the end, among other things, I'm trying to answer the question why this formerly popular author nowadays seems to be forgotten.

Keywords

Protectorate, Jan Otčenášek, German occupation, resistance

Počet znaků (včetně mezer): 108 087

Ráda bych poděkovala prof. PhDr. Zdeňkovi Benešovi, CSc. za pomoc při výběru tématu a za cenné rady při psaní bakalářské práce.

Obsah

Úvod	6
1. Jan Otčenášek	7
1.1. Dílo	8
1.2. Literatura s válečnou tematikou	9
1.3. Ohlas děl	11
2. Protektorát	12
2.1. Reakce Čechů	12
2.2. Atmosféra	14
2.3. Život v protektorátu	18
2.4. Volný čas	21
3. Romeo, Julie a tma	24
3.1. Židé v protektorátu	26
3.2. Postoj obyvatel protektorátu k Židům	29
3.3. Období Heydrichiády	30
4. Kulhavý Orfeus	34
4.1. Postoje a názory postav	39
4.2. Nucené práce pro Říši	44
5. Byl jednou jeden dům	47
Závěr	49
Seznam pramenů	51
Seznam literatury	52

Úvod

Ve své bakalářské práci se budu věnovat životu v protektorátu a tomu, jak se tato doba odráží v díle Jana Otčenáška. Téma protektorátu je mi blízké a připadá mi zajímavé nahlédnout do života mladých lidí, kteří se nacházejí se přibližně v mém věku. Toto období bylo plné nebezpečí, strachu, omezení a nedostatku. Sleduji, jak se hlavní postavy vyrovnávají s denní realitou a jejich názory na dění kolem.

Nejprve se budu zabývat autorovým životem, ze kterého jeho tvorba vycházela, poté stručně představím jeho díla a celkově válečnou tematiku v české literatuře. Dále se zaměřím na charakteristické znaky Otčenáškovy tvorby a budu se zabírat i jejich ohlasem, který se dá mimo jiné vyčíst z počtu vydání jeho nejúspěšnějších děl. V samostatné kapitole se pokusím co nejlépe popsat atmosféru, pocity a postoje českých obyvatel v různých obdobích protektorátu. Budu sledovat, jak na okupaci reagovali, jak se pokoušeli o odpor a co následovalo. Zaměřuji se také na to, co ovlivňovalo jejich každodenní život, jak se v této době žilo, jaká byla omezení a jak se dal trávit volný čas. Považuji za důležité také stručně uvést historické souvislosti. To vše nám přibližuje život postav a pomůže pochopit jejich situaci a názory.

Poté se budu v jednotlivých kapitolách podrobněji věnovat Otčenáškovým dílům, odehrávajícím se v době protektorátu. Pokusím se u nich nastínit děj a zaměřím se především na hlavní postavy, jejich postoje, pocity a činy. V souvislosti s novelou *Romeo, Julie a tma* považuji za důležité přiblížit situaci Židů v protektorátu, jejich život plný omezení a pohled ostatních obyvatel na ně. Dále se budu také podrobněji zabírat obdobím heydrichiády, ve kterém se tato novela odehrává. V souvislosti s románem *Kulhavý Orfeus* se také budu věnovat nucenými pracemi a ročníkem 1924, do kterého patřili nejen hrdinové tohoto románu, ale i autor. Poslední kapitolu věnuji úspěšnému seriálu *Byl jednou jeden dům*.

Kladu si za cíl přiblížit život lidí v této době. Budu si všímat názorů a postojů postav, kteří stojí před těžkou volbou. Musí se rozhodnout, zda se mají snažit něco dělat proti tomu, co se děje kolem i za cenu obrovského rizika, anebo nic nedělat, neohrožovat své blízké a čekat, až to vše skončí bez nich. V závěru se pokusím shrnout své poznatky a pochopit, proč se nám tento dříve tolik oblíbený autor může v dnešní době zdát pozapomenutý.

1. Jan Otčenášek

Do literatury vstoupil na začátku padesátých let, psát se ale pokoušel již za protektorátu. Byl vášnivým čtenářem. Četl vše, co se mu podařilo v této době sehnat. Nepodařilo se mu ale nic víc, než jen napodobit svá oblíbená literární díla, a tak byl se svými pokusy nespokojen.¹ Přesně v této situaci se nachází i hlavní hrdina románu *Kulhavý Orfeus*. Nakonec oba docházejí k poznání, že psaní nemá vycházet z literatury, ale ze života, z toho, co vidí kolem sebe.

Jan Otčenášek se narodil 19. listopadu 1924 na Žižkově v Lupáčově ulici. Jeho otec byl truhlář a matka posluhovačka. Prostředí, ve kterém vyrůstal, se objevuje v jeho díle. Byl očitým svědkem nadšeného odhodlání bránit ohroženou vlast, které po přijetí Mnichovské dohody vystřídalo hořké zklamání. Na počátku německé okupace mu bylo 14 let, vnímal ji ve svém životě jako významný mezník. Únik před realitou v této těžké době nacházel často v knihách. Navštěvoval obchodní akademii, kterou ukončil v roce 1943 předčasnou maturitou. Po ní byl s ostatními studenty nasazen do fabrik, aby Říši pomáhali k vítězství, kde se však snažil o pravý opak. Pracoval v ČKD a v Avii, kde se vyráběla letadla. Právě ze zdejších zážitků vycházel při psaní románu *Kulhavý Orfeus*. V lednu 1945 práci v továrně nelegálně opustil a poté se stal členem ilegální komunistické skupiny.² V květnu 1945 vstoupil do komunistické strany, členství mu bylo zrušeno v roce 1970.³

Osvobození pro Otčenáška znamenalo stejně tak důležitý životní mezník jako začátek okupace. Od vytouženého a dlouho očekávaného konce války, tak jako mnoho ostatních, očekával nový začátek a vynahrazení promarněných let. V době okupace, jak můžeme vidět v jeho dílech, především mladí lidé odkládali uskutečnění svých snů a plánů na období po válce. Obzvlášť v posledních dvou letech lidé cítili, že je její konec v neprospěch Německa je pouze otázkou času a nemohli se toho okamžiku dočkat.

Po válce začal studovat estetiku, ale z rodinných důvodů studium nedokončil. Oženil se, narodil se mu syn Jan a později Štěpán.⁴ Začal pracovat v Báňské a hutní společnosti jako úředník v saldokontu⁵, s tímto prostředím se setkáváme v románu *Občan Brych*. Poté působil ve Svazu československých spisovatelů, jehož se stal v roce 1956 prvním tajemníkem. Poté se již věnoval pouze psaní a filmové a televizní tvorbě. Od roku 1973 pracoval jako dramaturg pro Barrandov.⁶

¹ Vítězslav RZOUNEK: Jan Otčenášek. Praha 1985, 19

² Tamtéž, 32–38

³ Ústav pro českou a literaturu AV ČR: Slovník českých spisovatelů od roku 1945 : díl 2 M-Ž. Praha 1998, 159

⁴ Tamtéž, 159

⁵ RZOUNEK 1985, 39

⁶ Ústav pro českou a literaturu AV ČR 1998, 159

24. února 1979 podlehl nemoci, bylo mu necelých padesát pět let. Román *Pokušení Katarína*, kde vzpomínky hlavního hrdiny obsahují velké množství autobiografických prvků, zůstal nedokončený.⁷

1.1. Dílo

V roce 1952 vyšlo jeho první dílo román *Plným krokem*, kde popsal prostředí fabriky, které tak dobře znal.⁸ Byl příznivě přijat jako pokus o budovatelský román.⁹ Jeho průlomovým dílem se však stal román *Občan Brych*, který vyšel v roce 1952. Hlavní hrdina intelektuál se po únorových událostech musí rozhodnout, na které straně vlastně je. Jelikož se jedná o socialistickou literaturu, je jasné, jak se nakonec rozhodne. Poznává, že lidé, se kterými se chystal přejít hranice, se ve skutečnosti starají pouze o svůj majetek a peníze a neštítí se použít jakékoliv prostředky k jejich získání, nebo aby o nic z toho nepřišli. Ke správnému rozhodnutí se Brychovi snaží pomoci jeho kolega komunista Bartoš a soused dělník Patera. Jsou zde vylíčeny nejen jejich osudy a názory na dění, ale i mnoha dalších postav.

Novela *Romeo, Julie a tma*, která vyšla v roce 1958, sklídila u čtenářů jednoznačný úspěch, ale ne u kritiků. Někteří poukazovali na to, že příběh může připomínat Rollandův román *Petr a Lucie* a motiv skrývající se židovky Deník Anny Frankové.¹⁰ Této knize se podrobněji věnuji v samostatné kapitole, tak jako Otčenáškovu nejrozsáhlejšímu románu *Kulhavý Orfeus*, který vyšel v roce 1964. Zde ožívá prostředí fabriky v posledních dvou letech války, kam jsou mezi dělníky po maturitě nasazeni mladí lidé. Hlavní hrdinové jsou odhodlaní zapojit se do odboje a zakládají společně ilegální skupinu. Názory na kritiků na toto dílo se lišily ještě více než u předchozího díla. Tento román měl však také jednoznačný čtenářský úspěch, o čemž svědčí velký počet vydání v krátké době.

V roce 1968 byla vydána novela *Mladík z povolání*, která je o svobodném stárnoucím muži, který se snaží vzepřít stárnutí a začíná stále nové vztahy s mladými ženami. Otčenášek začal pracovat na scénářích k filmům a seriálům a v šedesátých letech se věnoval především právě filmové tvorbě. V dílech z této doby často poukazuje na generační rozdíly, na střet se světem mladých, kteří touží po ničím neomezované svobodě.¹¹

Román *Když v ráji pršelo z roku 1972* má podobu deníkových záznamů psaných hlavní hrdinkou. Mladý pár intelektuálů z Prahy se rozhodne přestěhovat se na šumavskou samotu, kde se snaží ze všech sil přeměnit opuštěný mlýn v prosperující podnik.

⁷ RZOUNEK 1985, 219

⁸ Tamtéž, 19–20

⁹ Ústav pro českou a literaturu AV ČR 1998, 160

¹⁰ RZOUNEK 1985, 75

¹¹ Tamtéž, 154–163

1.2. Literatura s válečnou tematikou

Pro první vlnu poválečné literatury je charakteristická potřeba zdokumentovat hrůzy války, zločiny nacismu a oslavit hrdinství. Literatura s tématem války po roce 1948 byla využívána k ideologii, zobrazovala komunistickou stranu a Sovětský svaz jako jediné aktéry domácího odboje a boje proti fašismu. Na konci padesátých let bylo téma války, okupace a osudu Židů stále vnímáno jako velmi aktuální i přes obrovské množství knih, které v předchozích letech na toto téma vyšly. V této době se ale již postupně upouštělo od ideologických schémat a dokumentárnosti. Autoři se začali zajímat o individuální prožitek jedince. Uvažovalo se o příčinách války a objevovaly se i existenciální otázky.¹² V této době kromě Otčenáškovy novely *Romeo, Julie a tma* vyšli například Škvoreckého *Zbabělci* a Weilův *Život s hvězdou*. V první polovině šedesátých let následovala Lustigova *Dita Saxová* a Otčenáškův román *Kulhavý Orfeus*. Nejvyšší hodnoty dosahují právě ta díla, ve kterých je vyjádřena osobní zkušenost autora, obzvláště těch, kteří okupaci a válku prožili v době dospívání, nebo v prvních letech dospělosti.¹³

Pro všechna Otčenášková díla jsou typické autobiografické prvky. Děj se odehrává na místech jemu důvěrně známých. Toto prostředí je detailně vykresleno, popsána jeho atmosféra, a tím pádem nám doslova ožívá před očima. V novele *Romeo, Julie a tma* se děj převážně odehrává v pokojíku, kde je ukryta židovka Ester. Pronikají sem ale všední zvuky a hlasy spojené s životem v domě, například pláč dítěte či soused sestavující nábytek. Prostor tedy působí živě a reálně a cítíme propojenost s životy sousedů, které tato doba a události také ovlivňují, tak jako s lidmi ve fabrice v *Kulhavém Orfeovi*. Tuto dobu a prostředí fabriky nám také přibližují hovorové výrazy, které se používaly. Autor byl skvělý pozorovatel dění kolem sebe, všiml zvyků lidí, se kterými se setkával a dokázal vystihnout jejich charaktery. Někde je dokonce věnována pozornost i rukopisu postav. Například Monika v *Kulhavém Orfeovi* podle popisu nezapře, že je z bohaté rodiny. Nešetří totiž ani místo na papíře, píše velkým písmem. V jeho dílech nechybí také humor, který slouží lidem k ulehčení od jejich starostí. Vtipné okamžiky také často vyplývají z různých situací a z chování některých postav.

Hlavní hrdinové mají s autorem mnoho společného. Žijí v prostředí, ve kterém i on sám vyrůstal, pocházejí z chudší vrstvy a svět bohatých je jim cizí. Jsou bezelstní, čestní, poctiví a upřímní. Právě přátelství nacházejí především u lidí ze stejné společenské vrstvy, avšak nalezneme i výjimky. Například Bacil v románu *Kulhavý Orfeus* sice pochází z bohaté rodiny, ale touží zapadnout mezi ostatní. Postavy z bohatých rodin v jeho dílech působí v naprosté většině jako pravý opak hlavních hrdinů. Setkáváme se u nich

¹² Jan JANOUŠEK a kolektiv: Dějiny české literatury 1945 III. 1958–1969. Praha 2008, 281

¹³ Tamtéž, 288

většinou s vypočítavostí, snahou zachránit si svůj vlastní život, majetek, nezájmem o ostatní a o dění kolem nich, dokud není v ohrožení jejich pohodlný život. Neváhají například rovněž v tomto románu využít Vojtu, který se oženil s Alenou, aby ji zachránil před prací v Říši. Právě toto třídní dělení je Otčenáškově asi nejvíce vytykáno. Dělníci zde však nejsou pouze slepě vychvalováni, naopak je zdůrazněno, že jsou různí. Nachází se mezi nimi spousta dobrých lidí, ale velká část myslí pouze na sebe a na své rodiny a někteří by dokonce neváhali udat.

Doba je popsána z pohledu dospívajících lidí, prožívají ji ve stejném věku, jako ji zažil sám autor. Z toho důvodu sdílejí pocity, které prožíval, názory, pohled na okolní svět a na celou situaci. Mají potřebu něco dělat, a ne pouze čekat, až tato doba bezpráví skončí. Chtějí do dění aktivně zasáhnout, nechtějí jen pasivně přihlížet. Mají sny, které jsou odloženy na dobu po válce a často o nich mluví. Postavy se vyvíjejí, nahlížíme do jejich myšlení a víme, co je k jejich činům vede. Především dramatické okamžiky jsou popisovány podrobně do nejmenších detailů spolu s myšlenkami a pocity hrdiny. Děj v takovýchto situacích ubíhá pomalu, vyvolává to napětí a čtenář si dovede celou situaci neskutečně živě představit. Takto je například v novele v *Romeo, Julii a tma* je zas takto zachycen okamžik, kdy Pavel před domem, ve kterém se ukrývá Ester, spatří gestapo. V *Kulhavém Orfeovi* je takto vylíčen například výslech Honzy nebo Pavlův pokus o předání balíčku, kdy čeká na někoho, kdo nikdy nedorazí a snaží se nevzbudit pozornost, a v neposlední řadě také okamžiky, kdy do fabriky přichází gestapo.

Zprávy o událostech hrdiny zastihují ve všedních dnech jejich života, ale někdy i v důležitých životních okamžicích. V seriálu *Byl jednou jeden dům* se například o tom, že začíná německá okupace Eduard Drvota dovídá, když se raduje z narození vnuka. Při svatbě Růženy s Parisem je zase rozhlasem dáno na vědomí, že byl spáchán atentát na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. I v takto těžké době však lidé dokážou nalézt chvíle štěstí. Důležitou roli má v dílech Otčenáška také milostný vztah, i tam, kde není ústředním motivem jako v díle *Romeo, Julie a tma*. U děl, které se neodehrávají v době protektorátu, se toto období často objevuje ve vzpomínkách postav, například v díle *Občan Brych*. *Občan Brych*, *Romeo, Julie a tma* a *Kulhavý Orfeus* nejsou o době, ve které se odehrávají, ale o všedním životě obyčejných lidí, kteří se s událostmi té doby musejí vyrovnávat.

1.3. Ohlas děl

Díla *Občan Brych* a *Romeo, Julie a tma* dosáhla okamžitého úspěchu a Jan Otčenášek se stal jedním z předních spisovatelů u nás. Za román *Občan Brych* a *Kulhavý Orfeus* získal státní ceny a v roce 1966 mu byl propůjčen titul zasloužilý umělec.¹⁴ Úspěch dosvědčuje také opravdu velký počet vydání. Po prvním vydání románu *Občana Brycha* z roku 1955 následovala v roce 1956 rovnou čtyři. Další rok vyšel dvakrát, v šedesátých letech třikrát, poté jednou v sedmdesátých a nakonec v osmdesátých dvakrát, naposledy v roce 1987. To je celkem čtrnáct vydání. U novely *Romeo, Julie a tma* jsem jich napočítala celkem dvanáct. Od svého vydání v roce 1958 se do roku 1961 dočkala každý rok jednoho, poté ještě dalších dvou v šedesátých letech a stejného počtu také v sedmdesátých a osmdesátých. Ještě ji čekalo jedno vydání v roce 1990 a do této doby poslední v roce 2014. *Kulhavý Orfeus* vyšel v šedesátých letech třikrát, dvakrát v sedmdesátých, třikrát v osmdesátých a naposledy v roce 1988.¹⁵ Úspěch tato díla ale čekal i za hranicemi, především novelu *Romeo, Julie a tma*, která byla záhy po svém vydání překládána. V polovině 60. let již byla přeložena celkem do 25 jazyků. Film, který byl podle této novely natočen a na jehož scénáři se Otčenášek podílel, patřil v roce 1960 k nejúspěšnějším. V zahraničí dokonce zvítězil na mezinárodním festivalu v San Sebastianu. tato novela se dočkala i mnoha dalších ztvárnění.¹⁶ Román *Občan Brych* byl také zfilmován brzy po svém vydání a to v roce 1958. Příběh Vojty z *Kulhavého Orfea* je zobrazen ve filmu *Svatba bez prstýnku*. Na těchto filmech Otčenášek rovněž spolupracoval.

¹⁴ RZOUNEK 1985, 107, 232

¹⁵ Tamtéž, 233–244

¹⁶ Tamtéž, 74, 109

2. Protektorát

Německé okupaci předcházela Mnichovská dohoda, která byla podepsána 30. září 1938 zástupci Německa, Itálie, Francie a Velké Británie. Adolf Hitler již na počátku třicátých let počítal se zahrnutím Čech a Moravy do své tisícileté Velkoněmecké Říše. Po připojení Sudet k Říši již tedy bylo jen otázkou času, kdy dojde k obsazení i zbývajících území.¹⁷

Pomnichovská Česko-Slovenská republika, dnes nazývaná druhou republikou, neměla dlouhé trvání. Němci vyvolávali nepokoje. Hitler vytvářel nátlak na Slovensko, aby požadovalo samostatnost. Prezident Emil Hácha odjel 14. března 1939 do Berlína a tam pod nátlakem podepsal dokument, kde byl Hitler žádán, aby vzal český národ pod ochranu Říše. Dne 15. března 1939 v půl páté ráno bylo rozhlasovým hlášením oznámeno, že začne okupace Česko-Slovenské republiky a lidé byli varováni, že sebemenší pokus o odpor bude tvrdě potlačen.¹⁸ Obsazování skončilo pozdě odpoledne a ještě ten den večer přijel Hitler na Pražský hrad. Následující den 16. března 1939 došlo ke zveřejnění Výnosu vůdce a říšského kancléře o vytvoření Protektorátu Čechy a Morava.¹⁹ Protektorát zanikl s koncem druhé světové války, Češi v něm byli nuceni prožít celkem šest let, jeden měsíc a devatenáct dnů.²⁰

Oblíbený dobový název „protentokrát“ výstižně vyjadřoval přesvědčení Čechů, že bude protektorát pouze krátkou epizodou v dlouhých dějinách českého národa.²¹

2.1. Reakce Čechů

Zatímco němečtí obyvatelé příchod svých krajanů nadšeně vítali, Češi byli zaskočení a zdrceni. Nezbyvalo jim nic jiného, než pouze přihlížet, jak přijíždějí ozbrojení vojáci zabrat jejich vlast. Jejich reakce nám zobrazují dobové fotografie, na kterých můžeme spatřit sníh, lidi v ulicích a slzy. Těm, kteří začátek okupace zažili na vlastní oči, tento den utkvěl v paměti. Většina Čechů pocítila potřebu národní sounáležitosti, pouze malá část se dokázala s nastalou situací jen lehce smířit.²² Denně se snažili dávat najevo svůj nesouhlas proti okupační moci ale i odpor proti zde dlouhodobě žijící německé menšině. Němci žijící v protektorátu byli prohlášeni za říšské občany a ostatní

¹⁷ Pavel MARŠÁLEK: Protektorát Čechy a Morava. Praha 2002, 13

¹⁸ Callum MACDONALD / Jan KAPLAN: Praha ve stínu hákového kříže. Praha 1995, 19–20

¹⁹ GEBHART / Jan KUKLÍK: Velké dějiny zemí Koruny české svazek XV. a 1938-1945. Praha 2006, 177–178

²⁰ Jan Boris UHLÍŘ: Protektorát Čechy a Morava v obrazech. Praha 2008, 17

²¹ Jan GEBHART / Jan KUKLÍK: Dramatické i všední dny protektorátu. Praha 1996, 12

²² Tamtéž, 9–10

získali protektorátní příslušnost.²³ Němci byla obsazována především vedoucí místa, zmocňovali se toho nejlepšího. Některé budovy nechali vystěhovat a zabrali si je pro sebe.²⁴

Propaganda se české obyvatelstvo snažila přesvědčit, že jejich budoucnost je spjatá s Říší. Šlo především o to, aby byl zachován klid a pořádek, který byl potřebný pro co nejvíce efektivní válečnou výrobu.²⁵ Z toho důvodu byla také vydána vyhláška, že Němci nepřišli jako dobyvatelé, ale jde jim o pokojnou spolupráci národů. Zpočátku také měla armáda rozkazy se podle toho chovat.²⁶

Češi však zastávali zásadně protiněmecký postoj. Formou odporu bylo také velice rozšířené poslouchání zahraničního rozhlasu. Objevoval se situační humor s protinacistickým zaměřením a anekdoty, které zlehčovaly nebezpečí, jemuž byl český národ vystaven. Šířily optimismus a přesvědčení, že nadřazená germánská rasa proti duchovním hodnotám českého národa neobstojí.²⁷

Při příjezdu nově jmenovaného říšského protektora Neuratha se nešetřilo prostředky využít tuto příležitost k propagandistickým účelům. Byl vyhlášen národní svátek a organizace a školy vyzvány, aby poslali zástupce, kteří budou lemovat cestu. Čechům bylo přikázáno vyvěsit z oken svých bytů vlajky. Mnoho lidí nakonec, než aby vyvěsili vlajky, zaplatili raději pokutu a rodiče v ten den své děti nechali raději doma, nebo je odvezli na venkov. Příjíždějícího Neuratha nakonec vítali prořídle davy, především Němci a pár českých fašistů. Podobná situace se opakovala, když se jel protektor na Václavské náměstí zúčastnit vojenské přehlídky.²⁸ Naopak velké oblibě se těšily národní poutě a oslavy. Obrovskou účast měla demonstrace při převezení ostatků Karla Hynka Máchy na vyšehradský hřbitov. Velké množství lidí si 28. října 1939 připnulo na oblečení trikolóru, nebo jiný národní znak. Češi také strhávali fašistické symboly a vyhlášky.²⁹

Další projevy odporu výstižně popisuje následující odstavec: „*Od protiněmeckých nálad přecházelo obyvatelstvo k otevřenějším akcím nesouhlasu. Ostentativně byly přehlíženy politické zprávy v protektorátním tisku a přímo bojkotovány německé filmové týdeníky, v nichž hlavní část zabíraly fanatické Hitlerovy projevy a v nichž byla vyzdvihována vojenská a hospodářská síla třetí říše. Při představeních se ozývalo kašláni a kýčání, šoupání nohama a podupávání. Později, když se na plátnech kin objevovaly záběry přesvědčující o úspěších hitlerovského wehrmachtu, se projevy nesouhlasu vystupňovaly natolik, že kvůli nim docházelo i k přerušení*

²³ MARŠÁLEK 2002, 17

²⁴ Tamtéž, 140–141

²⁵ UHLÍŘ 2008, 107

²⁶ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 31

²⁷ UHLÍŘ 2008, 7–11

²⁸ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 38–39

²⁹ Marie MICHLOVÁ: Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945. Řitka 2012, 24

*promítání. Zasáhla protektorátní úřední místa, zřídila funkci dozorce v biografech a nakonec některá kina uzavřela..*³⁰

Diváci v divadle a na koncertech naopak dávali najevo svůj souhlas s myšlenkami, které obsahovaly klasická díla minulosti. Jakékoliv připomínky slavných momentů českých dějin jako nezlomnost a statečnost hrdinů vyvolávaly bouřlivý potlesk. To okupanty popudilo a mělo za následek, že byla v tisku zveřejněná výzva, aby obecnost v průběhu představení netleskala. Dále v ní stálo, že vhodná doba k potlesku je na konci dějství a představení, nebyla však většinou brána na vědomí.³¹ V červnu 1939 došlo k zákazu zpěvu národních písní v restauracích, vinárnách a veřejných místnostech. Zákaz se týkal především zpěvu písně *Hej, Slované!*, který by prý mohl vyvolat národní nesnášenlivost.³²

Legální tisk omezovala cenzura, objevoval se tedy tisk ilegální. Začaly se šířit letáky, brožury a časopisy, které měly úlohu nejen informační, ale také organizovaly odpor. Kolem vydavatelů a šířitelů tohoto tisku se počaly organizovat odbojové skupiny.³³ Češi si přáli, aby se rozpoutala válka, očekávali ji s nadějí, že jim přinese osvobození.³⁴

2.2. Atmosféra

Vliv na atmosféru v české společnosti mělo působení okupační politiky a výhry či prohry Němců na frontách. Během trvání protektorátu se měnila. V době míru Němci potřebovali brát ohledy na mínění ostatních zemí, na tom jim ale po vypuknutí války přestalo záležet. Poté se odvíjela od úspěchů a později neúspěchů Německa, které vedly ke zvyšování nároků na protektorátní průmysl, zemědělství a jeho totálně nasazené obyvatele. Můžeme rozlišovat přechodné období měsíční vojenské správy, neurathovské, heydrichovské a frankovské. Lišila se cíli a převažujícími metodami, kterými jich chtěli Němci dosáhnout. Některá období spoléhali více na přesvědčování ke spolupráci, či na zavádění sociálních výhod, které byly zaměřeny na získání širokých vrstev obyvatel. Jindy převažoval psychický teror, kterého bylo dosahováno zastrahováním, nebo fyzický, hromadný, či selektivní a mohl být prováděný nahlas nebo v tichosti. Někdy paniku a atmosféru strachu způsobily šířící se nepravdivé fámy.³⁵ To vše mělo velký vliv na život lidí.

Lidé od počátku sledovali mezinárodní dění, věděli, že na něm závisí jejich osvobození a přežití národa. Když 3. září 1939, dva dny po přepadení Polska,

³⁰ Jan GEBHART / Jan KUKLÍK: Velké dějiny zemí Koruny české svazek XV. a 1938-1945. Praha 2006, 242

³¹ GEBHART/KUKLÍK 1996, 14

³² Tamtéž, 13

³³ Tamtéž, 19

³⁴ UHLÍŘ 2008, 7

³⁵ MARŠÁLEK 2002, 139–140

vyhlásila Velká Británie a Francie Německu válku, byli Češi plní optimismu a všude zavládlo nadšení. S nadějí očekávali brzkou prohru Německa. Následovalo však zklamání, když bylo Polsko v bleskové válce drtivě poraženo, zatímco západní spojenci nezasáhli. Stalin podepsal s Hitlerem německo-sovětský pakt a rozdělili si území Polska.³⁶ Se začátkem války německý přístup přitvrdil. Byla vydána nová nařízení a omezení, ustanoven trest smrti za ukrývání zbraní a přeřezávání německých telefonních drátů. Obyvatelé byli opakovaně varováni před pokusy o povstání a spolupráci s exilovým hnutím v zahraničí. Konstantin von Neurath sice představoval slušnou tvář okupace, ale Karl Hermann Frank řídil bezpečnostní policii a nezodpovídal se protektorovi, ale Himlerovi a Heydrichovi. Vedení SS tedy ovlivňovalo dění v protektorátu nezávisle na něm.³⁷ Započalo preventivní zatýkání těch, kteří byli považováni za nebezpečné. Teprve nyní se uvolnily ruce gestapu.³⁸

Podle oficiální propagandy byl v protektorátu klid, lidé však dávali dále najevo svůj nesouhlas a nespokojenost. V Praze se objevily letáky s výzvou, která obyvatele nabádala k protestům proti okupaci. Jejich obsah se mezi lidmi rychle šířil a v den výročí Mnichovské dohody, 30. září 1939, proběhl úspěšný bojkot tramvajové dopravy. Nepomohlo ani najímání cestujících. Pohotově však bylo nalezeno hodící se vysvětlení a to dáno všem na vědomí. K bojkotu prý došlo z rasových důvodů, protože obyvatelé Prahy nechtějí jezdit v tramvaji se Židy.

Okupanti se rozhodli příští takové akci čelit. 28. říjen, výročí vzniku Československa, již v této době nebyl sice uznávaný jako státní svátek, ale bylo jasné, že na to české obyvatelstvo nebude brát ohledy. Byl vyhlášen všedním pracovním dnem a stávka by byla vyhodnocena jako sabotáž, za kterou hrozil i trest smrti. Snaha okupantů zastrašit a odradit lidi se ukázala marná, neboť účast na demonstracích byla obrovská a to nejenom v Praze.³⁹ Lidé vyšli do ulic s národní trikolourou. Docházelo k potyčkám s německými obyvateli. Čeká policie projevovala sympatie, nakonec ale proti demonstrantům na rozkaz Franka zakročila německá policie, která do demonstrantů začala střílet.⁴⁰ Byl zde postřelen český student medicíny Jan Opletal, který zranění podlehl. Zpráva o jeho smrti se začala šířit všude a stal se jakýmsi symbolem odporu proti okupantům. Jeho pohřeb 15. listopadu probíhal v naprostém klidu, ale po něm se na mnoha místech začali shromažďovat studenti a docházelo i ke střetům s Němci.

³⁶ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 31

³⁷ Tamtéž, 42

³⁸ MARŠÁLEK 2002, 141–142

³⁹ GEBHART/KUKLÍK 1996, 93–98

⁴⁰ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 48–50

V noci na 17. listopad vtrhla německá bezpečnostní policie a jednotky SS do studentských kolejí, jednalo se o brutální zákrok. Došlo k zatýkání studentů vysokých škol a nebyl brán ohled na to, zda se účastnili demonstrací. Studenti byli převezeni do koncentračního tábora a drženi tam jako rukojmí za dobré chování Čechů.⁴¹ Došlo k popravě devíti představitelů studentských organizací a nezáleželo, jestli se na něčem podíleli. Byly uzavřeny české vysoké školy. Následovaly rozsáhlé zásahy proti odbojovým skupinám. Tyto zákroky značily, že došlo ke změně v nacistické okupační politice. To potvrdil to na konci roku 1939 i státní tajemník K. H. Frank ve svém projevu, kde vyhrožoval, že od této doby bude bez výstrahy zakročováno nejostřejšími prostředky.⁴² „Hitlerův ministr propagandy Josef Goebbels poznamenal s uspokojením, že jednotky SS učinily hluboký dojem, Praha je ochromená, ztichlá hrůzou.“⁴³ Tvrdá odplata Čechy vyděsila, uviděli čeho jsou nacisté schopní. Pociťovali nenávist a bezmocnost. Vzali si z těchto událostí ponaučení, že nemá smysl pořádat takovéto hromadné akce, které okupanty pouze vyprovokují. Rozhodli se pro nenápadnější pasivní rezistenci, která bývá mnohem účinnější.⁴⁴ Propaganda se snažila, aby byly co nejdříve zapomenuly události z poloviny listopadu 1939 a snažila se lidi přesvědčit, že se vlastně nic nestalo.⁴⁵

Německé úspěchy přispěly ještě ke zhoršení situace, zvláště po porážce Francie došlo ke zvýšení útlaku a perzekucí. Probíhalo zatýkání a mučení těch, kteří dávali najevo odpor. Důsledkem zvyšujícího se nacistického tlaku na obyvatelstvo přibývali ti, kteří byli s Němci ochotni spolupracovat, ale u většiny přetrvával neúprosný protiněmecký postoj.⁴⁶ České podzemní hnutí se zaměřovalo na sabotáž a shromažďování informací pro exilovou vládu ve Velké Británii. Češi stále dokázali Němcům znepríjemňovat život. Ignorovali například německé oslavy. BBC přišla v lednu 1941 s kampaní, při které nabádali obyvatele okupovaných zemí, aby na zdi a budovy malovali „V“. Měla takový úspěch, že nacisté toto znamení přejali a využili k propagandě poukazující na německé vítězství, a tak se „V“ objevovalo všude. Češi na to reagovali trháním plakátů, přeškrtaváním, upravováním, nebo zesměšňováním tohoto symbolu i přes to, že to bylo protizákonné. Napomáhala jim tma, která byla důsledkem protiletceckých zatemnění.⁴⁷ Češi tedy dokázali dávat dále viditelně najevo svůj nesouhlas, aniž by je za to stihla další krutá odvěta.

Po napadení Sovětského svazu 22. června 1941 se německá propaganda zaměřila proti bolševismu, který byl v době německo-sovětského paktu

⁴¹ MACDONALD/KAPLAN 1995, 53

⁴² GEBHART/KUKLÍK 1996, 100–103

⁴³ MACDONALD/KAPLAN 1995, 54

⁴⁴ MARŠÁLEK 2002, 142

⁴⁵ GEBHART/KUKLÍK 1996, 111

⁴⁶ MARŠÁLEK 2002, 142

⁴⁷ MACDONALD/KAPLAN 1995, 59–60

přehlížen. Čechy vstup takto silného nepřítele do války s Německem nesmírně potěšil. Naprostá jich většina již o konečném vítězství nad nacismem nepochybovala. Čeští komunisté se začali aktivně zapojovat do odboje. Nová atmosféra měla za následek, že došlo k nárůstu počtu sabotáží po celém protektorátu. Byly přerézávány telefonní dráty, brzdové hadice nákladních vlaků, ve fabrikách se zvýšila absence a výroba se zpomalila. Došlo také k bojkotu protektorátního tisku, který se stal poslední významnou akcí masové pasivní rezistence.⁴⁸

Po příjezdu Reinharda Heydricha byl zahájen tvrdý postup proti vzpurnému českému národu. Byl vyhlášen civilní výjimečný stav. Docházelo k zatýkání za jakékoliv jednání, které narušovalo nebo ohrožovalo veřejný pořádek a bezpečnost, hospodářský život nebo klid při práci a za nedovolené držení zbraní. Byly zřizovány stanné soudy, ty obžalovaného buď odsoudily k trestu smrti, předaly jej gestapu, nebo jej osvobodily. Proti odsudkům se nedalo odvolat a byly vykonávány okamžitě. Rozsudky o trestu smrti byly zveřejňovány na plakátech a oznámením v rozhlase, což vyvolávalo u obyvatel strach, tak jak bylo zamýšleno.⁴⁹ Domácí odboj byl rozdrčen během několika týdnů. Heydrichovými cíli bylo zničit odboj, zajistit pracovní síly a připravit cestu pro germanizaci.⁵⁰ Český národ byl nakonec ušetřen germanizačních plánů, které musely jít stranou kvůli porážce německého vojska u Moskvy, jelikož se pozornost zaměřila na vytěžení hospodářství protektorátu za účelem podpory bojující armády. Teror byl kombinován s nenásilnými přístupy.⁵¹ Toto období bylo pro lidi velice těžké, následovalo však ještě daleko horší po atentátu na Heydricha, tomu se ale věnuji podrobněji v souvislosti s novelou *Romeo, Julie a tma*.

Důsledky atentátu české obyvatele vystrašily. Obrovské množství lidí se zúčastnilo okázalých projevů oddanosti Říši. 3. července, dva týdny po zákroku proti parašutistům v Resslově ulici, se sešlo asi 200 000 lidí.⁵² Někteří se zapsali do kurzů němčiny, nebo si předplatili německé noviny a doufali, že to pomůže odvrátit nebezpečí. Hitler vydal nařízení, díky kterému měl veškerou skutečnou moc v rukou německý ministr Frank a úřad říšského protektora byl již pouze formální. Nakonec došlo z německé strany k umírnění za účelem vytvoření klidu v protektorátu, jelikož bylo potřeba se zaměřit na hospodářství.⁵³

S ohledem na probíhající válku, se lidem po materiální stránce dařilo celkem dobře, určitě lépe než za první světové války. Neměli hlad, ale ani

⁴⁸ MACDONALD/KAPLAN 1995, 60–62

⁴⁹ GEBHART/KUKLÍK 2006, 47–48

⁵⁰ MACDONALD/KAPLAN 1995, 73–76

⁵¹ MARŠÁLEK 2002, 144

⁵² Tamtéž, 145

⁵³ MACDONALD/KAPLAN 1995, 81–82

dostatek. Podstatné zhoršení ale přinesla totální válka. Zvyšoval se nedostatek základních životních potřeb a lidé byli nuceni k práci ve fabrikách v rámci totálního nasazení. Po obratu ve válce v neprospěch Německa se mnoha obyvatel protektorátu zmocnila netrpělivost, nemohli se dočkat konce války. Ze strany okupantů ubývalo vyhrožování a zastrašování, ale pokračovalo pronásledování odpůrců. V atmosféře blížícího se osvobození došlo k oživení odboje.⁵⁴ Jen málo lidí však bylo ochotno riskovat znovurozpoutání teroru. Měli strach z toho, co jim Němci mohou udělat do té doby, než přijde osvobození. Jakékoliv známky odporu byly tvrdě potlačovány. Když v polovině roku 1944 začínalo být jasné, že Německo válku prohrává, rozšířila se především pasivní rezistence. Mnoho lidí odešlo na venkov, aby se vyhnulo pracovnímu nasazení, jiní se nahlásili jako neschopní práce.⁵⁵

2.3. Život v protektorátu

Život v protektorátu byl plný omezení všeho druhu. Neustálou připomínkou okupace byly německé uniformy, dvojjazyčné nápisy a vyhlášky, které měly největší dopad na obyvatele za stanného práva, kdy se z nich dozvídali jména popravených osob. Všude panovala nejistota a strach, obavy z toho, co bude a co by se mohlo stát. Život byl poznamenán nedostatkem potravin a dalšího zboží. Válka měla za důsledek, že se postupně snižovala životní úroveň a prodlužovala se pracovní doba.

Němci se těšili privilegovanému postavení, nevztahovala se na ně mnohá omezení a měli různé výhody, jako například vyšší platy, přiděly a celkově lehčí život. Mnozí získali dobrá místa a značný majetek. Museli ale také dostát svým povinnostem, nejvýznamnější z nich byla služba ve wehrmachtu, která s sebou nesla riziko nasazení na frontě. Češi často dávali najevo svou nenávisť k Němcům a snažili se jim znepríjemňovat život. I přes mnohá omezení se Češi v protektorátu měli v mnoha ohledech lépe než na mnoha jiných nacisty obsazených územích, zejména v Polsku. Bylo to způsobeno hlavně tím, že bylo české území k Německu připojeno bez boje. Přesto teror zasáhl široké vrstvy společnosti, především nepřátele režimu jako byli komunisté, národně uvědomělá inteligence, osoby zapojené do protiněmecké činnosti a dále také příbuzné emigrantů.⁵⁶

Z obchodů téměř okamžitě zmizely látky, boty, kosmetika, vzácnými se staly výrobky z kůže, deštníky, květiny i domácí elektrické spotřebiče.⁵⁷ Již týdny po začátku okupace bylo zřejmé, že se v zásobování obyvatelstva potravinami brzy objeví potíže. První problémy již vnikly s příchodem vojáků

⁵⁴ MARŠÁLEK 2002, 145–148

⁵⁵ MACDONALD/KAPLAN 1995, 88

⁵⁶ MARŠÁLEK 2002, 155–156

⁵⁷ UHLÍŘ 2008, 535

a příslušníků okupačního správního a policejního aparátu.⁵⁸ Němečtí vojáci začali v obchodech vykupovat zboží, které již nebylo k sehnání v Říši. O jejich nenasytnosti se šířily vtipy.⁵⁹ Využívali výhodného kurzu jedné marky ku deseti korunám. Kupovány byly především potraviny. Většina obyvatel v protektorátu zažila hlad a naprostý nedostatek jídla během první světové války, nezůstali tedy v nákupu potravin pozadu a vytvářeli si doma zásoby. Následkem toho bylo již v červenci 1939 potřeba zavést omezený odběr potravin. V létě došlo ještě ke zhoršení situace a 29. září byly protektorátní vládou zavedeny na potraviny odběrní lístky. Došlo k omezení spotřeby másla, jedlých tuků, cukru, masa, masných výrobků, mléka, kávy, čaje, kávových náhražek, mouky, chleba a pečiva. Týdenní výše přidělu se lišila podle toho, jestli se jednalo o obyčejného spotřebitele, těžce pracujícího, a nebo velmi těžce pracujícího.⁶⁰ Němci měli nárok na větší množství potravin a lepší kvality, než ostatní.⁶¹ Nejnižší přiděly byly pro děti, naopak vyšší pro kojící ženy a nemocné. Od 15. prosince 1939 začal platit přidělový systém i pro oblečení a obuv. Později přibyla povinnost vydávat na přiděl i jídlo ve veřejných stravovacích zařízeních. Ke znatelnému zlepšení situace v zásobování přesto nedošlo, problémy se objevily již ke konci roku 1939. Týkaly se zejména ovoce, zeleniny, tuků, cukrů a vajec. Od začátku roku 1940 se v protektorátu nesměla volně prodávat káva, kakao a čokoláda.⁶² Od začátku nevelké přiděly byly důsledkem vysokého vývozu do Říše ještě postupně snižovány až téměř k životnímu minimu.⁶³

Zavedení potravinových lístků mělo za následek vznik černého trhu, kde si lidé mohli doplňovat své nedostatečné přiděly. Bylo to však nebezpečné, protože gestapo pravidelně pořádalo akce proti ilegálnímu obchodování a pohlíželi na něj jako na sabotáž.⁶⁴ Výhodou černého trhu byla širší nabídka, dostupný však byl pouze sociálně silnější vrstvě. Ceny nedostatkového zboží prudce rostly, jak se zásobování postupně zhoršovalo. Ke konci války byly mnohonásobné. V posledních měsících byly ceny na černém trhu 10–40x vyšší než úřední ceny. Nejžádanější a zároveň nejdražší byla zrnková káva, se sádlem a cigaretami, od úředních se jejich cena lišila 70–90x. Lidé ve městech byli často závislí na venkovu. Ti, kteří tam neměli známé často začali chovat hlavně králíky, slepice, nebo také husy a kachny.⁶⁵ Zvyšovalo se úsilí vyprodukovat co nejvíce potravin. V parcích, zahradách a na jiných místech se

⁵⁸ GEBHART/KUKLÍK 1996, 84

⁵⁹ MACDONALD/KAPLAN 1995, 32

⁶⁰ GEBHART/KUKLÍK 1996, 84–86

⁶¹ MICHLOVÁ 2012, 81

⁶² UHLÍŘ 2008, 535

⁶³ MARŠÁLEK 2002, 154–155

⁶⁴ MACDONALD/KAPLAN 1995, 138

⁶⁵ UHLÍŘ 2008, 535–536

pěstovaly brambory a zelenina.⁶⁶ Vysoké ceny na černém trhu také významně ovlivnilo riziko, které bylo spojené s ilegálním převozem potravin z venkova. Cukr se začal nahrazovat cukrínem a medem. V době krize se dokonce jako zdravější náhražka čaje začal propagovat odvar z jehličí. Dostatek čerstvého mléka byl pouze na venkově, ve městě bylo k dostání většinou pouze v prášku. Byl také nedostatek soli a koření, které také nahradily chemické náhražky.⁶⁷ Kávu nahrazovala cikorka, nebo melta a máslo margarín.⁶⁸

Ke mnoha změnám došlo také v dopravě. Již od 26. března se začalo jezdit vpravo jako v Německu. Za první republiky se o této změně dlouho diskutovalo, nakonec byla provedena prakticky přes noc německou armádou.⁶⁹ Pokuta nebo několik dní ve vězení hrozilo těm, kteří toto nařízení neuposlechli. Kvůli přednostnímu použití němčiny a novým názvům ulic musely být vyměněny ukazatele a názvy stanic. Za války nemohl automobily používat každý, protože palivo bylo potřeba na frontách. Koncem roku 1944 bylo zakázáno používání osobních automobilů úplně, až na výjimky jako například lékaře. Hromadná doprava musela jezdit dřevoplyn místo benzínu. Již od roku 1936 v Praze jezdily trolejbusy. Nejvíce byly využívány neustále přeplněné tramvaje. Vyzdobené tramvaje však bylo možné také najmout pro svatby. Velikou oblibu získala jízdní kola, obrovská poptávka však měla za následek prudký růst ceny. V plánu byla výstavba pražského metra.⁷⁰ Železniční doprava mimo město začala být ke konci 1944 nebezpečná, protože americké stíhačky mohly stěží rozlišit německý vojenský vlak od obyčejného rychlíku plného civilistů.⁷¹

V říjnu 1939 bylo vyhlášeno protiletectvé zatmění, přestože první nálety nastaly až listopadu 1944. Světla aut a tramvají musela být ztlumena a v oknech stažené rolety. Rozsvícení světla, které by se mohlo stát terčem nepřátelských letadel, bylo závažným proviněním.⁷² V roce 1942 došlo k zavedení kennkaret pro příslušníky Protektorátu Čechy a Morava, které nahradily občanské legitimace za účelem sjednocení průkazů totožnosti na celém území Říše.⁷³ Během nejhorších období si lidé plni strachu dávali obrovský pozor na své průkazy totožnosti, protože zadržení bez nich znamenalo zatčení gestapem.⁷⁴ Od roku 1943 musel být každý rozhlasový přijímač v protektorátu označen varováním: „Pamatuj, že poslouchání

⁶⁶ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 138

⁶⁷ MICHLOVÁ 2012, 82–83

⁶⁸ UHLÍŘ 2008, 11

⁶⁹ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 35–37

⁷⁰ MICHLOVÁ 2012, 74

⁷¹ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 141

⁷² Tamtéž, 137

⁷³ UHLÍŘ 2008, 540,

⁷⁴ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 138

zahraničního rozhlasu je zakázáno a trestá se káznicí nebo i smrtí.⁷⁵ Ve všech veřejných místnostech platil zákaz politických rozhovorů a obzvláště vážně se bral za stanného práva.⁷⁶

Ti, kdo měli stálé příjmy se neměli příliš dobře. To se týkalo státních zaměstnanců, učitelů a dalších.⁷⁷ Zato dělníci, kteří byli potřeba účinný chod válečného průmyslu, byli podporováni. Heydrich se je snažil získat a podnítit k vyšším pracovním výkonům zvyšováním přídělů a rekreačními pobyty.⁷⁸

Jaký mělo žití v protektorátu vliv na psychiku člověka dokonale vystihuje následující odstavec: „*Strach nebyl jen důsledkem nacistického teroru, ale vůbec těživé doby, která v mnohém dala průchod realizaci temných stránek lidské psychiky. V prostředí plném násilí a krutosti ani nebylo možné očekávat nic jiného. V jednotlivých obdobích okupace dosahoval u lidí různého stupně intenzity. Její převážnou část sužoval neněmecké obyvatelstvo, ke konci války naopak Němce, kteří se začínali bát odplaty za své činy. Postupně se také měnilo to, čeho se lidé obávali – zatímco po dlouhou dobu převládal strach ze zatčení, popř. uvěznění nebo popravy, s blížícím se osvobozením vzrůstala obava z toho, jakým způsobem zasáhne prozatím válkou ušetřený protektorát přechod fronty. Na klidu obyvatelům nepřidávalo ani spojenecké bombardování.*“⁷⁹

Válka měla neblahý dopad na zdraví obyvatel po fyzické i psychické stránce. Dlouhé pracovní doby, nedostatečné přiděly a neustálý strach z nebezpečí, z gestapa a udavačů se podepsala na zdravotním stavu obyvatel. V důsledku špatné životosprávy byli lidé méně odolní nemocem. Trvalé napětí způsobovalo infarkty.⁸⁰

2.4. Volný čas

Tisk, hudba, divadlo, kinematografie a sport měly sloužit k odpolitizování českého národa. Vše podléhalo okupační moci, německé propagandě a cenzuře, která byla za Heydricha ještě zpřísněna. Postupně se rozrůstaly seznamy zakázaných uměleckých děl.⁸¹ Byl zdůrazňován vliv německé kultury na českou a podporována její germanizace.⁸²

Oficiální tvorba se vyhýbala tomu, co se nesmělo. Zároveň co nejvíce využívala různé náznaky a to často umožňoval útek do dějin. Národ si v této nebezpečné době připomínal svou slavnou minulost. Vzrostl počet historických

⁷⁵ UHLÍŘ 2008, 575

⁷⁶ MICHLOVÁ 2012, 71

⁷⁷ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 138

⁷⁸ MARŠÁLEK 2002, 158–159

⁷⁹ Tamtéž, 154

⁸⁰ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 144–145

⁸¹ MICHLOVÁ 2012, 35

⁸² MACDONALD/ KAPLAN 1995, 146

článků, výstav, filmů a divadelních her. Také přibýlo návštěvníků památných míst.⁸³ K šíření propagandy sloužil tisk, rozhlas a filmy a muzea. Byly pořádány výstavy k oslavě německé historie, podporující antisemitismus a i takové, které líčily hrůzy bolševismu.⁸⁴ V tomto těžkém období lidé často hledali útěchu v průměrných filmech, divadelních hrách a knihách klasiků. Inteligence měla často zájem o moderní umění, filozofii a světovou literaturu.⁸⁵ Samozřejmě byla zakázána díla autorů židovského původu, ale přibývali i ti, kteří pocházeli ze zemí, se kterými Německo vstoupilo do války.⁸⁶

Z prodeje byly vyřazeny knihy s komunistickým, marxistickým, protiněmeckým obsahem. Dále také literatura emigrantská, socialistická, protihabsburská, legionářská, sokolská, skautská, vojenská, o SSSR, T. G. Masarykovi a Edvardu Benešovi. Podstatně se snížil počet legálních českých periodik.⁸⁷ V populárních časopisech se válečné zprávy omezily na jednu stránku a ve zbylém prostoru si mohli čtenáři přečíst romantické povídky, přírodní studie a reportáže z exotických zemí.⁸⁸ Většinu vydávaných knih tvořily překlady z německé literatury. Byla podporována literatura o dělnících. Často také vycházela antisemitská literatura.⁸⁹

Došlo k omezení děl českých skladatelů a byli prosazováni němečtí klasici. Vyřazena byla vlastenecká díla Smetany a Dvořáka⁹⁰ a samozřejmě skladatelů židovského původu.⁹¹ Povolenu klasickou hudbu si bylo možné poslechnout díky Reinhardu Heydrichovi opět v Rudolfinu.⁹² Nacisté zakázali černošskou hudbu, to se týkalo především jazzu. Vadil jim nejen z rasového hlediska, ale také protože byl vnímán jako symbol americké kultury, kterou považovali za zkaženou.⁹³ Jazz byl oblíbený mezi mnoha mladými Čechy. V Říši i protektorátu měli být vedoucí hudebních skupin posláni na nucené práce do koncentračních táborů, jejich rodiče zatčeni a majetek zkonfiskován. I přes tuto hrozbu se jazz nadále hrál a stal se symbolem odboje proti nacismu. V rozhlase měli lidé možnost poslouchat koncerty, válečné zprávy, Moravcovy útoky proti emigrantům a o důležitých událostech byli informováni českými komentátory v přímých přenosech.⁹⁴

⁸³ ČERVINKA 2002, 65

⁸⁴ UHLÍŘ 2008, 386–390

⁸⁵ ČERVINKA 2002, 45

⁸⁶ MICHLOVÁ 2012, 37–42

⁸⁷ UHLÍŘ 2008, 443

⁸⁸ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 146

⁸⁹ MICHLOVÁ 2012, 38–39

⁹⁰ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 146

⁹¹ UHLÍŘ 2008, 575

⁹² Rudolfinum sloužilo od roku 1919 jako sídlo parlamentu, Heydrich, jej přeměnil zpět na koncertní síň

⁹³ MICHLOVÁ 2012, 42–43

⁹⁴ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 148–149

Velice podporovaná byla kinematografie. Ministr propagandy Joseph Goebles přikládal velkou důležitost filmovým týdeníkům, kde byly podávány zprávy o velkolepých německých vítězstvích. Ani ke konci války, když se již blížil blížilo vítězství spojenců, zde nebyly k vidění záběry rozbombardovaných německých měst. Filmy se v protektorátu těšily obrovské oblibě. Návštěvnost kin byla dvojnásobná oproti předválečným létům.⁹⁵ Mezi zakázanými náměty bylo ukazovat život studentů a legionářů, historické filmy nesměly kritizovat habsburskou monarchii a Židé nesměli být ukazováni pozitivně. Česká filmová produkce se po dobu války vyhýbala otevřené propagandě a zaměřovala se na zábavné filmy. Americké filmy byly populární během prvních dvou let války, než bylo jejich promítání v kinech zakázáno.⁹⁶

České divadlo se muselo vypořádávat s velmi přísnou cenzurou, některá slova jako například demokracie a republika nesměla vůbec zaznít tak jako názvy národů, se kterými bylo Německo ve válce. Zvyšoval se počet diváků a rovněž počet představení. Hrál se i pro posluchače rozhlasu. Opět byla zakazována i díla autorů, kteří pocházeli ze zemí, s jimiž byla Říše ve válce. Týkalo se to dokonce i děl Williama Shakespeara.⁹⁷ Divadlo bylo oblíbené i mezi Němci, kteří si některá divadla zabrali. Postupně začalo být potlačováno vážné divadlo, především po atentátu na Heydricha. Všechna divadla byla zavřena v rámci totální mobilizace a herci nasazeni do válečného průmyslu.⁹⁸ Dělníci však nadále o přestávkách měli možnost shlédnout divadelní představení, jelikož nacisté věřili, že se zvýší produktivita jejich práce.⁹⁹

Ve výtvarném umění nacistům vadil expresionismus, kubismus, surrealismus i secese. Kulturní život byl potlačen na úkor totální války v roce 1944, kdy byla uzavřena divadla, muzea a nesměly být pořádány výstavy ani divadelní večery.¹⁰⁰

Také počty diváků na sportovních zápasech vzrostly. Pravidelně se hrála hokejová utkání, pořádaly se koňské dostihy a cyklistické závody. Podle propagandy o nadřazené rase Češi nikdy nesměli porazit Němce, Goebles tedy trval na tom, aby se nekonala žádná utkání, kde by Češi mohli zvítězit.¹⁰¹

⁹⁵ MICHLOVÁ 2012, 36, 45

⁹⁶ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 154–155

⁹⁷ MICHLOVÁ 2012, 40–41

⁹⁸ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 147–148

⁹⁹ MICHLOVÁ 2012, 36, 43

¹⁰⁰ Tamtéž, 36

¹⁰¹ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 150–151

3. Romeo, Julie a tma

Děj této úspěšné novely začíná den před atentátem na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha a je zde zobrazena atmosféra dní po něm. Student gymnázia Pavel se rozhodne ukrýt židovskou dívku Ester. To, že se jedná o příběh lásky mladých lidí s tragickým koncem, již naznačuje část názvu odkazující na proslulou shakespearovskou hru. Tmou, jak je v díle řečeno, je označována krutá temná doba okupace.¹⁰² Může poukazovat také na naprostou tmou v této době způsobenou protiletectkým zatměním. Je nám umožněno pohlédnout do myšlenek a pocitů obou hlavních hrdinů a sledujeme, jak reagují na okolnosti.

Pavlovi je 18 let a má pocit, že proti tomu, co se děje kolem nic nezmůže. Až udělá maturitu, bude nasazen do zbrojní fabriky. Ví, že to bude nenávidět a ztratí tím roky života. Je ale přesvědčen, že mu nezbyvá jiného, než to nudné a zdoluhavé období plné omezení nějak přečkat, dokud válka neskončí a Německo bude poraženo.¹⁰³ Je jedináček a jeho rodiče o něj mají obzvlášť v této době obrovskou starost, je pro ně vším. Večer po maturitních písemkách si v parku na lavičce všimne rozrušené dívky s kufříkem, která má kabátě žlutou hvězdu s nápisem „JUDE“. Pová mu, že se dnes ráno měla dostavit k transportu do Terezína. On jí bez rozmýšlení řekne, ať jde s ním. Dovede ji do pokojíku, který sousedí s krejčovskou dílnou jeho otce, kam se chodívá učit. Druhý den zazní hlášení, že byl spáchán atentát na Heydricha.

Pavlův otec Alois se řídí především svým rozumem. Myslí na to, aby ničím neohrozil svou rodinu. Raději se k dění nevyjadřuje. Naopak tovaryš Čepek s oblibou nahlas vtípně komentuje zprávy v novinách a vytýká svému mistrovi přílišnou opatrnost. Ten se však hájí tím, že má rodinu, zatímco Čepek žije sám.

Všude je cítit napětí. Na ulici si lidé šeptají a pouze po ohlédnutí. Pavel se obává toho, co se stane, pokud ji najdou. Mění se jeho postoj, chce něco dělat proti tomu všemu. Nechápe, proč ostatní nic nedělají, proč nebojují a na co čekají. Jediné, na čem mu teď skutečně záleží je to, aby Ester přežila. Tají před ní, co se děje venku. Těžce se mu pro ni shání jídlo, protože s ním doma dokážou jen tak tak vystačit. Dělí se s ní o své porce, ale to nestačí. Prodává své věci, aby za peníze získal přidělové lístky.¹⁰⁴

Jeho otec si všímá, že před ním něco tají. Byl by nejraději, kdyby jeho syn obzvlášť v tyto dny zůstával doma. Dokonce se jej pokouší i sledovat, aby zjistil, kam to chodí. Pavlovi se přičí mu lhát, ale myslí si, že zná svého otce. Je

¹⁰² Jan OTČENÁŠEK: Romeo, Julie a tma. Praha 2014, 100

¹⁰³ Tamtéž, 11

¹⁰⁴ Tamtéž, 59–60

přesvědčen, že by Ester veden svým strachem a rozumem vyhnal a způsobil tím její smrt.

Přes všechny okolnosti dokážou Pavel a Ester zapomenout na vše kolem a najít ve společně strávených chvílích štěstí. Žít se musí i v takovéto těžké době. Ester vzpomíná, že i když se jejich rodině vedlo špatně a měli tolik starostí, přesto ji večer táta dokázal rozesmát a učil ji tančit.¹⁰⁵ V pokoji, kde se Ester ukrývá, je natržen okraj zatemňovacího papíru. Ani jeden netuší, že škvírou dovnitř nahlíží Rejsek, který na jejím kabátě spatří žlutou hvězdu. O Rejskovi se v domě ví, že je s Němci. Jeho syn padl na frontě a on začal pít. Lidé se mu vyhýbají. Také Čepek objevuje Ester. Pavla vyleká, když spatří před domem gestapo, to si přichází pro malíře, o kterém se říkalo, že je komunista. Tento zážitek Pavlem otřese, obává se domovních prohlídek a uvědomuje si, že se Ester musí ukrýt jinde.

Ester těžce snáší samotou, nemůže v té místnosti sama vydržet. Poslechne si rozhlas a je zoufalá, protože ví, že když ji tu objeví, zastřelí Pavla i s jeho rodinou. Chce odejít, ale Pavel jí to nechce dovolit. Všude panuje napětí, rozneslo se, že pokud nebudou do zítřejšího večera nalezeni pachatelé atentátu, bude každý desátý Čech zastřelen.¹⁰⁶ Čepek poví Pavlovu otci o Ester a ten za Pavlem přichází s tím, že Ester následující den dostanou do bezpečí na venkov k tetě.

Ráno Pavla a jeho rodinu probouzejí výstřely. Pavel chce běžet za Ester, ale domovník jej nepustí z domu. Ester netuší, co se děje a jestli se to vše neděje kvůli ní. Dům je na nohou a někdo přichází s tím, že asi budou domovní prohlídky a kdo ví, co se může stát, pokud by u někoho něco našli. Rejsek zpanikaří a křičí na ostatní, že o té Židovce vědí, že nehodlá kvůli ní zemřít a hodlá ji vyhnat. Čepek před ním Ester ukrývá, ta ale nakonec zpanikaří, vyběhne ven a je zastřelena. Pavel na ty události stále vzpomíná znovu a znovu, a neví jak dál.

S jejich láskou souvisí to, že pro ně není nejdůležitější jejich vlastní život, ale hlavně na přežití toho druhého. Pro Pavla je nejdůležitější, aby Ester zůstala naživu za každou cenu, i když si je vědom toho, že riskuje nejen svůj život, ale i své rodiny. V této nebezpečné situaci se v jeho blízkosti najdou lidé, kteří se rozhodnou pomoci. Čepkova pomoc nás tolik nepřekvapí jako ta od Pavlova otce. Ten se doposavad řídil pouze svým rozumem, byl opatrný a snažil se vyhýbat nebezpečí. V rozhodující okamžik však překvapí a rozhodne pomoci. Pavlův příběh pokračuje v románu *Kulhavý Orfeus*.

¹⁰⁵ OTČENÁŠEK 2014, 73–74, 99

¹⁰⁶ Tamtéž, 126

3.1. Židé v protektorátu

Československo bylo vyhlášené pro svou demokracii a známé i pro svůj tolerantní postoj k Židům. Tomáš Garrigue Masaryk již na přelomu století vystoupil na obranu Leopolda Hilsnera, který byl obviněn z rituální vraždy.¹⁰⁷ Část židovského obyvatelstva mluvila česky a jejich děti navštěvovaly české školy. Také sňatky s křesťany byly celkem běžné. Po roce 1933 s příchodem uprchlíků z nacistického Německa počet Židů vzrostl.¹⁰⁸

Po Mnichovské dohodě se však nově vzniklé Česko-Slovensko dostávalo pod vliv nacistického Německa. Začal se výrazně projevovat antisemitismus šířený nacistickou propagandou, která se snažila obyvatele proti židovskému obyvatelstvu popudit. Výrazně vzrostl v důsledku příchodu německy mluvících Židů ze Sudet. Nenávist Čechů byla většinou namířena právě proti německy hovořícím Židům, protože se v Čechách národnost posuzuje především podle jazyka, a ne podle původu.¹⁰⁹ Německo na vládu vyvíjelo silný tlak, aby zavedla protižidovské zákony podle vzoru norimberských zákonů, to ale za druhé republiky už nestihlo.¹¹⁰

V Protektorátu Čechy a Morava již 17. března 1939 vláda zakázala neárijským lékařům a právníkům vykonávat praxi.¹¹¹ Mnohým lidem se nelíbilo, že přišli o své židovské lékaře. V některých městech to dokonce vyvolalo protesty.¹¹² V novele *Romeo, Julie a Tma* Ester vypráví, že našli se i takoví pacienti, kteří si na jejího otce lékaře i později v těžké době vzpomněli a přinesli jim jídlo.¹¹³

V červenci 1939 byla zřízena Ústředna pro židovské vystěhovalce, která byla podřízena Adolfu Eichmannovi. Do své správy získávala majetek Židů, kteří se vystěhovali. Emigrace byla zpočátku podporovaná a panovala snaha přimět co nejvíce židovských obyvatel k odchodu z protektorátu. Možnost odejít je však stála velké peníze a většinu majetku, který museli přenechat okupačním úřadům. Postupně se snižoval počet států, které emigrující Židy přijímali, a tak odejít bylo stále těžší. Mnozí tak učinili ilegálně.¹¹⁴ Rodiny některých českých Židů zde žily po několik generací a ani hrozivé okolnosti je nepřiměly k odchodu. V knize Ester říká, že jejich rodině mnoho známých doporučovalo, aby odjeli, tak jako některé židovské rodiny, ale její otec se

¹⁰⁷ Livie ROTHKIRCHENOVÁ / Eva SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ / Avigdor DAGAN: *Osud Židů v protektorátu 1939–1945*. Praha 1991, 22-23

¹⁰⁸ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 115

¹⁰⁹ ROTHKIRCHENOVÁ/SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ/DAGAN 1991, 18, 25

¹¹⁰ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 115

¹¹¹ GEBHART/KUKLÍK 2006, 193

¹¹² ROTHKIRCHENOVÁ/SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ/DAGAN 1991, 28

¹¹³ Jan OTČENÁŠEK: *Romeo, Julie a tma*. Praha 2014, 41

¹¹⁴ GEBHART/KUKLÍK 2006, 194

rozhodl, že zůstanou, jsou tu přeci doma.¹¹⁵ Židé, kteří zůstali, museli věřit, nebo alespoň doufat, že je tato situace dočasná, že to nějak přečkají a bude opět dobře.

V létě 1939 vstoupily v platnost norimberské zákony na území protektorátu. Bylo přesně určeno, kdo je považován za Žida. Ti, kteří zůstali, byli stále více omezováni. Vydáno bylo obrovské množství vyhlášek a nařízení, některé postupně rozšiřované a upřesňované, které vedly k naprostému oddělení obyvatelstva židovského původu od společnosti a k jejich ponížení. Nesměli navštěvovat kina, divadla, hostince, kavárny, knihovny a podobně. Směli pouze do jim vyhrazených místností ve veřejných podnicích, a nebo do těch, jejichž majitel byl také židovského původu. Ty byly povinně označeny nápisem „Židovský podnik“. Všude jinde se setkali s nápisem „Židům nepřístupno“. Dále měli zakázáno chodit na veřejná prostranství, v Praze na náměstí, do ulic v centru a později i do veřejných parků, zahrad a lesů. V železniční dopravě pro ně byl určen poslední vagón, později již jen poslední kupé. V tramvaji a autobuse směli být pouze na konci vozu.¹¹⁶ Nesměli také vycházet ze svých bytů po osmé hodině večer, ani se na přechodnou dobu zdržovat mimo své bydliště bez zvláštního povolení.¹¹⁷ Omezena byla i doba, kdy směli nakupovat, nejprve čtyři a později dokonce pouze dvě hodiny denně, to se týkalo také bank, pošt a pojišťoven. Byly jim odebrány rozhlasové přijímače a telefonní aparáty. Také došlo ke schválení nařízení, které zakazovalo sňatky mezi árijci a Židy,¹¹⁸ jak zjišťuje v knize Pavel, když ho napadá, že by mohl Ester zachránit tím, že by se s ní oženil.¹¹⁹ Ester nemá již ani přehled, kam smí, ale ví, že téměř nikam. Asi nejvíce se jí dotklo to, že žáci a studenti židovského původu byli vyloučeni z veřejných i soukromých škol.¹²⁰ Od roku 1942 měli také Židé zákaz chovat domácí zvířata.¹²¹

Také museli strpět ztížené pracovní podmínky. Například neměli nárok na placenou dovolenou a neplatilo pro ně omezení pracovní doby. Navíc mohli být propuštěni ze zaměstnání bez jakéhokoliv nároku na náhradu. Museli přihlásit všechny svůj majetek, nesměli s ním volně nakládat a nakonec jim byl zabaven. Často bylo více rodin přinuceno nastěhovat se do jednoho bytu.¹²² V Praze byli Židé vystěhováni z bytů v nejlepších čtvrtích a donuceni se přestěhovat do starých domů. Do jejich původních domovů se nastěhovali nacističtí funkcionáři.¹²³

¹¹⁵ OTČENÁŠEK 2014, 95-96

¹¹⁶ Jan Boris UHLÍŘ: Protektorát Čechy a Morava v obrazech. Praha 2008, 699–701

¹¹⁷ GEBHART/KUKLÍK 2006, 198–199

¹¹⁸ UHLÍŘ 2008, 701

¹¹⁹ Jan OTČENÁŠEK: Romeo, Julie a tma. Praha 2014, 62

¹²⁰ GEBHART/KUKLÍK 2006, 198

¹²¹ MICHLOVÁ 2012, 76

¹²² GEBHART/KUKLÍK 2006, 198–199

¹²³ MACDONALD/ KAPLAN 1995, 120

Nejprve měli pouze označené občanské legitimace červeným písmenem „J“. Od 1. září 1941 se však Židé, kteří dosáhli věku šesti let, směli objevit na veřejnosti pouze se žlutou Davidovou hvězdou s nápisem „Jude“,¹²⁴ aby ostatní už na první pohled viděli, co jsou zač a mohli se obloukem jím vyhnout.

S fyzickým vyhlazením Židů se začalo počítat až po vypuknutí druhé světové války. Přípravou „konečného řešení židovské otázky“ byl v červenci 1941 pověřen Heydrich.¹²⁵ Na podzim 1941 došlo k prvním deportacím Židů a také k příjezdu Heydricha jako zastupujícího říšského protektora. Češi byli zastrašováni, ti kteří se Židů zastávali, měli být deportováni s nimi.¹²⁶ Došlo k zákazu emigrace Židů z protektorátu a Ústředna pro židovské vystěhovalectví převzala organizaci deportačních transportů.¹²⁷ Židovských manželek árijců a dětí ze smíšeného manželství se deportace netýkala pouze zpočátku. Odjezdy se většinou odehrávaly za tmy, aby nebudily pozornost. Židů v protektorátu stále ubývalo, v novinách se o tom ale nic nepsalo. Ti, kteří se rozhodli transportu vyhnout, se potřebovali ukrýt, ale byl problém kde. Pouze málokdo byl ochotný a odvážil se jim pomoci. Hrozný strach panoval především po atentátu na Heydricha, kdy měl být zastřelen každý, kdo nebyl nahlášený a i ti, kteří někoho takového ukrývali¹²⁸, a právě v tomto období se příběh Ester a Pavla odehrává.

Bylo zřízeno ghetto v Terezíně, kde Židé se shromažďovali před odvozem na východ. Sloužilo také ke zmenšení jejich počtu, jelikož důsledkem příšerných životních podmínek zde byla velice vysoká úmrtnost. Také plnilo dezinformační roli, mělo zamezit šíření informací o osudu deportovaného židovského obyvatelstva.¹²⁹ Terezín byl prezentován nacistickou propagandou jako místo, kde budou Židé do konce války v klidu žít a pracovat¹³⁰, což byl naprostý opak reality.

Ti, kteří se rozhodli transportu vyhnout se buď potřebovali padělané árijské doklady, anebo ukrýt, ale pouze málo obyvatel nežidovského původu jim bylo ochotno takto pomoci.¹³¹

¹²⁴ GEBHART/KUKLÍK 2006, 199

¹²⁵ UHLÍŘ 2008, 694

¹²⁶ ROTHKIRCHENOVÁ/SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ/DAGAN 1991, 29–30

¹²⁷ Jan GEBHART / Jan KUKLÍK: Velké dějiny zemí Koruny české svazek XV. b 1938-1945. Praha 2007, 75

¹²⁸ ROTHKIRCHENOVÁ/SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ/DAGAN 1991, 42–46

¹²⁹ UHLÍŘ 2008, 703–707

¹³⁰ GEBHART/KUKLÍK 2007—Jan GEBHART, 78

¹³¹ ROTHKIRCHENOVÁ/SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ/DAGAN 1991, 60

3.2. Postoj obyvatel protektorátu k Židům

V českém vysílání BBC z Londýna byli posluchači vyzýváni, aby Židům pomohli. Přesto se podle Rothkirchenové nedá říci, že by Češi za německé okupace vyvinuli v tomto ohledu rozsáhlejší úsilí. Často projevovali sympatie k Židům pro svou nenávisť k Němcům, a ne proto, že by je měli v oblibě.¹³² Přátele z nich dělalo to, že měli stejného nepřítele.

Velká část obyvatel na Židy pro jejich pronásledování pohlížela se soucitem, ale naprostá většina z nich se ničeho neodvážila, protože s tím bylo spojeno příliš velké riziko. Mysleli především na to, aby kvůli případné pomoci Židům neohrozili sebe a svou rodinu.¹³³ To Pavel knize lidem vyčítá, že se snaží být rozumní, aby se nedostali do nebezpečí a nic nečiní. Nechápe, jak mohou pouze přihlížet, když se kolem děje takové bezpráví.

Ti, kteří se obohacovali židovským majetkem, byli považováni za zloděje a zrádce. Našli se ale i tací, kteří neváhali udat své spoluobčany za to, že uschovali majetek nebo cennosti svých židovských známých či přátel.¹³⁴ Čeští fašisté se dopouštěli protizidovského násilí, ale nezískali podporu ostatních.¹³⁵

Pouze někteří lidé i přes odstrašující metody neváhali dále navštěvovat své židovské známé a sousedy a snažili se jim pomoci. Pokud byl někdo nežidovského původu zastížen v židovském bytě, byl odvezen na gestapo a vyslýchán.¹³⁶ Ester si všimla, že se s ní její přátelé scházeli čím dál tím méně. Kamarádka za ní chodila jen večer zadním vchodem a měla na ní stále méně času. Kluk se kterým se scházela se vymlouval, ale ona pochopila, že mají strach. Většina lidí na ni pohlížela se soucitem. Dávali najevo, že ji považují za jednu z nich. Poté, co musela začít nosit žlutou hvězdu se na ní někteří dívali se zvědavostí, jako na někoho odlišného od ostatních. Nechápe proč, co komu udělala.¹³⁷ Našli se i tací, kteří se odvážili Židy ukrývat před deportacemi a pomáhali jim přežít.¹³⁸ Ukrytím v českých domácnostech se jich zachránilo celkem 484.¹³⁹

Pavla se dění kolem příliš netýká, neuvědomuje si, jaké bezpráví se děje, dokud se v jeho životě neobjeví židovka Ester. O Židech toho příliš neví, vlastně snad pouze to, co slyšel a to bylo ovlivněné nacistickou propagandou. Překvapí jej tedy, že je Ester vlastně normální holka a vůbec ne taková, jak jsou Židé popisováni a zobrazováni v karikaturách. Nechápe, jak se může se

¹³² ROTHKIRCHENOVÁ/SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ/DAGAN 1991, 28–30

¹³³ GEBHART/KUKLÍK 2006, 199

¹³⁴ ROTHKIRCHENOVÁ/SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ/DAGAN 1991, 28

¹³⁵ GEBHART/KUKLÍK 2006, 198, 199

¹³⁶ ROTHKIRCHENOVÁ/SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ/DAGAN 1991, 28

¹³⁷ OTČENÁŠEK 2014, 96–98

¹³⁸ GEBHART/KUKLÍK 2006, 198, 199

¹³⁹ Marie MICHLOVÁ: Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939–1945. Řitka 2012, 32

Židy zacházet takto, jako by byl středověk, když je dvacáté století.¹⁴⁰ Pavlovo rozhodnutí ukrýt Ester je spontánní. Nedokáže si však představit, že by se mohl zachovat jinak. Den po tom, co Ester ukryje je spáchán atentát na Heydricha a začíná několikátýdenní nechvalně proslulé období.

3.3. Období Heydrichiády

Všední protektorátní den narušilo hlášení českého rozhlasu, když od 17.00 hodin začala být každou půl hodinu opakována následující vyhláška:

„Dne 27. května 1942 byl v Praze spáchán atentát na Zastupujícího říšského protektora SS-Obergruppenführera Heydricha. Na dopadení pachatelů se vypisuje odměna 10 miliónů korun. Kdo pachatelům poskytuje přístřeší, anebo pomoc, anebo má vědomost o jejich osobě či o jejich pobytu a neoznámí to, bude zastřelen s celou svou rodinou.

Nad oblastí oberlandratu v Praha se vyhláší oznámením této zprávy v rozhlase civilní výjimečný stav. Nařizují se tato opatření:

a) zákaz vycházet z domu pro veškeré civilní obyvatelstvo od 27. května 21. hodiny až do 28. května 6. hodiny;

b) na tutéž dobu se uzavírají veškeré hostince, biografy, divadla a veřejné zábavní podniky a zastavuje se veškerá veřejná doprava;

c) kdo se přes tento zákaz v uvedené době objeví na ulici, bude zastřelen, nezůstane-li stát na první výzvu;

d) další opatření jsou vyhrazena a v případě potřeby budou oznámena rozhlasem.

Podepsán K.H.FRANK¹⁴¹

Okamžitě po atentátu nacisté soustředili své veškeré síly na vypátrání a dopadení pachatelů. Praha byla uzavřena, nikdo ji nesměl opustit. Po 21. hodině došlo k rozšíření stanného práva na celý protektorát. Po desáté hodině večer začala nejrozsáhlejší razie, ke které došlo za celou dobu trvání protektorátu.¹⁴² Prohledávání domů a zadržení osob, které se i po zákazu vycházení nacházeli na ulici, však nevedlo k žádné stopě po atentátnících.¹⁴³

¹⁴⁰ OTČENÁŠEK 2014, 120

¹⁴¹ Zdeněk PLACHÝ Protektorát proti Londýnu - 38 dní Heydrichiády. Nové Sedlo u Lokte 2006

¹⁴² GEBHART/KUKLÍK 2007, 127–130

¹⁴³ PLACHÝ 2006, 9

28. května ve vyhlášce vydané K. H. Frankem byla zdůrazněna odměna 10 miliónů korun za informace, které povedou k dopadení pachatelů. Dále na ní stálo, že každý, kdo o útočnicích něco ví, ale nenahlásí to z vlastní vůle, má být zastřelen i se svou rodinou. Byl tam podrobně popsán atentát, vzhled pachatelů, co měli na sobě a věci, které po nich na místě zůstaly, a oznámeno místo, kde byly tyto zmíněné předměty vystaveny. Smrtí se trestalo provinění proti nařízení nahlásit všechny dosud policejně nepřihlášené osoby. Povinnost přihlásit je měli všichni majitelé domů, bytů a hotelů.¹⁴⁴

29. května vyhláška Heydrichova nástupce Kurta Daluega sdělovala vyhlášení civilního výjimečného stavu. Byly zavřeny sportovní a kulturní podniky, zrušena divadelní představení a stanovena uzavírací hodina hostinců, kin a jiných zábavních podniků na desátou hodinu večerní. Dále bylo oznámeno, že budou zastřeleny ty osoby, které se od 30. května 1942 budou ještě bez přihlášení zdržovat v protektorátu a také ti, kteří u sebe budou nenahlášené osoby ukrývat.¹⁴⁵

Stanné soudy pracovaly na plné obrátky. Jména popravených byla oznamována v rozhlase, v tisku a na plakátech vylepovaných v ulicích.¹⁴⁶ V knize se Pavel nemůže zbavit strachu, neustále má před očima seznamy jmen popravených, obzvláště z toho důvodu, že někteří z nich byli zastřeleni za to, že vědomě poskytovali úkryt policejně neohlášeným osobám. Podle příjmení je jasné, že někdy bývá zastřelena i celá rodina. Představuje si na těch seznamech své jméno, svých rodičů i Čepka a není si jist, jestli by se do potíží nedostali i jeho kamarádi ze třídy.¹⁴⁷

Následující dny pokračovalo prohledávání území celého protektorátu a denně se objevovaly stále nové seznamy lidí, kteří byli odsouzeni k smrti zastřelením a bylo zde také udáno i místo, odkud pocházeli. Nebyli popravováni pouze z politických důvodů, ale také za porážky na černo a za krádeže. Ke spolupráci s Říší proti společným nepřítelům se Čechy prostřednictvím českého rozhlasu snažily přesvědčit projevy státního presidenta dr. Emila Háchy, ministra školství a lidové osvěty Emanuela Moravce, „Výzva vlády protektorátu Čechy a Morava k obyvatelstvu“ a další.¹⁴⁸ Tak jak bylo očekáváno, gestapo obdrželo velké množství udání.¹⁴⁹

4. června v 10 hodin český rozhlas své posluchače informoval:

„Zastupující říšský protektor v Čechách a na Moravě a náčelník bezpečnostní policie a bezpečnostní služby, SS Obergruppenführera generál policie Reinhard Heydrich, podlehl v ranních hodinách v jedné pražské

¹⁴⁴ PLACHÝ 2006, 10–11

¹⁴⁵ Tamtéž, 12

¹⁴⁶ Vojtěch MASTNÝ: Protektorát a osud českého odboje. Praha 2003

¹⁴⁷ OTČENÁŠEK 2014, 57–59

¹⁴⁸ PLACHÝ 2006, 14–22

¹⁴⁹ MASTNÝ 2003

*nemocnici vážnému zranění, které utrpěl při vražedném útoku, jenž dne 27. května na něj byl spáchán.*¹⁵⁰

Následovalo zavření všech zábavních podniků v celém protektorátu, kin, divadel a došlo ke zrušení všech koncertů. Atmosféra byla napjatá, lidé nevěděli, jaká odplata může následovat. V noci na 5. června se vydal smuteční průvod doprovázející rakev s pozůstatky Heydricha z Bulovky na Pražský hrad, zde byla dva dny na prvním nádvoří vystavena, aby mu zde lidé mohli prokázat úctu. Poté byla rakev převezena na Hlavní nádraží a odtamtud vlakem do Berlína, kde proběhl velkolepý pohřeb.¹⁵¹

Po smrti Heydricha vzrostl výrazně počet poprav, stanné soudy vynášely denně rozsudky smrti a jména popravených hlásily pouliční tlampače. Jako důvod bylo u některých udáváno schvalování atentátu. Gestapo dospělo k závěru, že některé rodiny z obce Lidice mohli mít něco společného s atentátníky. Hitler byl velice nespokojený, že se doposud nepodařilo odhalit atentátníky, a tak mu Frank pověděl o tomto podezření a rozhodlo se o vyhlazení Lidic. Nezáleželo jim na tom, jestli jsou tamější obyvatelé vinni, chtěli z nich učinit odstrašující případ. Všichni dospělí muži měli být zastřeleni, ženy převezeny do koncentračního tábora, děti vhodné k poněmčení dány na převýchovu, obec vypálena, srovnána se zemí a její jméno vymazáno.¹⁵² 9. června v 10 hodin večer byla vesnice obklíčena a 10. června bylo vše dokonáno. Obyvatele Lidic, kteří nebyli přítomní, čekal stejný osud jako ostatní v následujících dnech.¹⁵³ Zpráva o Lidicích, která se objevila následující den vyvolala u Čechů naprosté zděšení.

Usilovné pátrání gestapa nevedlo stále k žádné stopě po atentátnících. Pokračovaly popravky, zastřeleny bývaly i celé rodiny. Došlo k vydání vyhlášky, která slibovala, že ti, kteří o atentátu něco vědí a doposud to nenahlásili, nebudou zastřeleni, pokud to nahlásí do 18. června a dostanou odměnu. Šířily se zvěsti, že pokud do tohoto dne nebudou dopadeni útočníci, bude zastřelen každý desátý Čech. Karel Čurda nakonec přišel na gestapo dobrovolně vypovídat. Prozradil, že atentát spáchali Jan Kubiš a Jozef Gabčík, a jeho výpověď je dovedla k osobám, ze kterých se jim podařilo dostat informace o úkrytech parašutistů.¹⁵⁴

18. června 1942 ve 4 hodiny 15 minut obklíčilo 350 příslušníků SS pravoslavný kostel sv. Cyrila a Metoděje v Resselově ulici. Kromě Kubiše a Gabčíka se zde ukrývalo dalších pět parašutistů. Proti této obrovské přesile se jim podařilo vzdorovat několik hodin, nakonec ale spáchali sebevraždu.¹⁵⁵

¹⁵⁰ PLACHÝ 2006, 36

¹⁵¹ Tamtéž, 36–47

¹⁵² GEBHART/KUKLÍK 2007, 131–134

¹⁵³ MASTNÝ 2003, 211–212

¹⁵⁴ PLACHÝ 2006, 70–72

¹⁵⁵ Tamtéž, 78–79

V knize je detailně zobrazena reakce domu, kdy nikdo pořádně neví, co bude následovat a obyvatelé domu jsou naprosto vyděšení. Střelba neutichá. Panuje strach z domovních prohlídek. Tato scéna je v také v seriálu *Byl jednou jeden dům*.

Gestapo i po smrti parašutistů zatýkalo a vyslýchalo jejich příbuzné, spolupracovníky, ty, kteří jim poskytli úkryt a pátralo po dalších, kteří jim mohli jakkoliv pomoci. Probíhaly popravy. Byla nalezena spojitost s vesnicí Ležáky a potkal ji stejný osud jako Lidice.¹⁵⁶ 3. července bylo zrušeno stanné právo, ale pátrání a odsuzování těch, kteří měli něco společného s atentátem pokračovalo nadále.¹⁵⁷

¹⁵⁶ GEBHART/KUKLÍK 2007, 137–142

¹⁵⁷ PLACHÝ 2006, 133

4. Kulhavý Orfeus

Tento nejrozsáhlejší Otčenáškův román poprvé vyšel v roce 1964. Umožňuje nám nahlédnout do života dvacetiletých lidí v posledních dvou letech druhé světové války. Hlavní hrdinové, jsou totálně nasazeni ve fabrice, kde se vyrábí letadla. Tak jako autor patří k obětovanému ročníku čtyřiašedesát. Že autor vychází ze svého života, je patrné již z prostředí, kde se tento román odehrává. Díky tomu je zde detailně a velice živě vyličeeno prostředí fabriky a atmosféra protektorátní Prahy.

Hrdinové se musí vyrovnávat s nucenou prací ve fabrice. Po krátkém a neklidném spánku vstávají s vědomím, že je čeká další náročný den. Jejich život je poznamenán únavou, ta je patrná i na lidech kolem. Ústřední postavou je Honza, u této postavy román začíná a zároveň končí. Má v románu nejvíce prostoru. Již jméno napovídá, že se autor s touto postavou nejvíce ztotožňuje. Podle svých slov byl v mládí nenápadný pozorovatel cizích životů, stydlivý, stál spíše stranou a také se neúspěšně pokoušel psát¹⁵⁸, tak je zde popsán i Honza v knize. Velký prostor je věnován jeho myšlenkám a úvahám. Nedokáže se smířit s takovýmto životem, s tím, že mu tyto roky nikdo nevrátí. Mohl studovat, místo toho musí marnit svůj čas zde pracováním pro nepřítele. Touží po vědomostech, a tak čte vše, co mu padne do ruky. Nepamatuje si ani pořádně, jako té bylo, když válka nebyla. To mu bylo teprve čtrnáct, nebo patnáct let a příliš se nezajímal o svět kolem. Lidé mu připadají tak sami. Neví, co má dělat a protiví se mu nedělat nic. Není spokojen s pouhým čekáním a s tím, že by měl být ještě rád za to, že ho pracovní úřad neposlal do Říše jako mnoho jeho přátel, kde jsou továrny bombardovány.¹⁵⁹ Je zakoukaný do dívky z fabriky, Blanky, ostýchá se ji oslovit a úmyslně jezdí stejným vlakem jako ona.

Na začátku románu se seznámíme s tím, jak vypadá Honzův všední den. Všimá si dění kolem sebe při cestě do fabriky. Díky podrobným a trefným popisům si dovedeme živě představit tramvaj a vlak s unavenými cestujícími a špinavým prostředím. Poté je nám přiblíženo hlučné prostředí fabriky a její denní realita. Jsou zde dvě dvanáctihodinové směny, přičemž konec jedné a začátek další ohlašují sirény. Totálně nasazených je zde mnohem více než dělníků, odlišují se od nich civilním oblečením. Jsou různého věku a obojího pohlaví. Důsledkem obrovské únavy se tam lidé naučili spát na různých místech, aby si alespoň trochu odpočinuli. Jsou opravdu vynalézaví co se týče míst, kde můžou nerušeně spát. Nacházejí ve spánku úlevu a hlavně únik, alespoň na chvíli.¹⁶⁰ Panuje snaha vytvořit dojem, že se tam pracuje, ale pouze pro vedení. Práce tu je ani ne pro třetinu. Když jsou hotovi s předepsaným

¹⁵⁸ RZOUNEK 1985, 20, 21

¹⁵⁹ Jan OTČENÁŠEK: Kulhavý Orfeus. Praha 1974, 13, 20

¹⁶⁰ Tamtéž, 18

úkolem, nehodlají udělat nic navíc. Předstírají, že pracují, nudí se a čekají na konec směny. Někteří utíkají pryč ještě před jejím koncem. Není vždy snadné proklouznout nenápadně vrátnicí, která je hlídána dvojicí verkšuců¹⁶¹, je důležité vědět, kteří tam zrovna jsou. Musí se dát bacha na ty, kteří s radostí udávají. Někteří ale dělají, že nic nevidí, pokud jim nehrozí průšvih. Jiní jsou úplatní: „*Existovaly přesné tarify cen: za jednu viktorku odchod prostý; za dvě jsi prošel s napěchovanou taškou, aniž se ti v ní verkšuc přehraboval; za krabičku jsi klidně projel s dětským kočárkem, vyrobeným při šichtě z kradeného duralu, a za pár krabiček projelo bez papírů i nákladní auto s uhlím nebo s výrobky fušerů.*“¹⁶²

Záchody jsou využívány jako společenské místnosti, lidé tu nejsou na očích a chodí si sem pohovořit, zakouřit, či dospat.¹⁶³ Krade se tu vše možné, mizí obrovské množství uhlí, protože lidé nemají čím topit, dále také žárovky a mnoho dalších věcí. Všichni o tom vědí, ale nikdo nic neřekne.¹⁶⁴ Člověk se zde nachází v neustálém nebezpečí, je potřeba si tu dávat velký pozor a vyznat se, jaký který člověk je. Odlišit ty, kteří by mohli zradit a obklopovat se těmi, na které se dá spolehnout.

Nejhorší byl pro Honzu první den, protože nebyl zvyklý na tak namáhavou práci. Byl přidělen k dělníkovi Melicharovi, který na něj pohlížel jako na maturanta, který není využitelný k namáhavé práci. Honza se mu snažil všemi silami dokázat, že tu práci zvládne. Melichar nakonec ocenil jeho silnou vůli a začal mu ji alespoň trochu usnadňovat, ale stále si od něj drží odstup.¹⁶⁵ Mnozí se vydávají za nemocné, aby na nějaký čas nemuseli pracovat. Šíří se zde různé rady a návody, jak uspět. V továrně jsou časté sabotáže, až příliš často se objevují závady, kvůli kterým se nemůže pokračovat nějakou dobu ve výrobě. Vedení vyhrožuje a pátrá po vinících. Dělníci si drží odstup od totálně nasazených a nepustí je mezi sebe, protože jim nevěří. Honza nepochybuje, že jsou zde ilegální skupiny, ty časté poruchy nejsou pouhé náhody. Téměř pravidelně se rozeznívá poplach. Nikdo již nevěří, že začnou padat bomby, zvykli si na tyto téměř pravidelné poplachy. V podjezdu, kam se při nich mnoho lidí schovává je Honzovi konečně představena Blanka. Od té doby spolu tráví čas. Dozvídá se, že je její bratr zavřený. Na výletě objeví kůlnu, kam s dovolením majitele chodívají. Slibují si, že pokud se něco přihodí, oni dva se zde sejdou.

Tak jako Honza i Vojta pochází z chudé rodiny, také žije pouze s matkou a nerad se dívá na to, jak se dře, aby jen tak tak uživila rodinu. Vojta žije v suterénu vily, kde jeho matka pracuje pro bohatou rodinu. Je velice šikovný a

¹⁶¹ Oddíly závodní stráže werkschutz

¹⁶² OTČENÁŠEK 1974, 99–100

¹⁶³ Tamtéž, 39–40

¹⁶⁴ Tamtéž, 17

¹⁶⁵ Tamtéž, 57–62

zručný. Ve fabrice pracuje jako dělník. Líbí se mu Alena, dcera majitelky vily. Jako děti si byli blízcí, ale když vyrostli, přestali si rozumět. Alena začala trávit čas s mládeží z bohatých rodin, kterým se za pomoci rodičů podařilo vyhnout totálnímu nasazení a zdá se, že nemají na práci nic jiného, než pořádat divoké mejdany. Matka Aleny ví, že její dceři hrozí totální nasazení v Říši a její známý právní zástupce Hodek jí poradil, že by se tomu Alena mohla vyhnout, kdyby se provdala. Domluví tedy své dceři sňatek s Vojtou, který má být pouze naoko. Alena se ale s Vojtou opět sblíží, tráví spolu čas a zdá se, že by mohli být šťastní. Svatba je prostá a odbyta ve spěchu. Vojta záhy po ní pochopí, že má Alena vztah se synem Hodka.

Opět se zde setkáváme s Pavlem, kterého známe z novely *Romeo, Julie a Tma*. Přemýšlí matematicky, odlišně než Honza. Je přesvědčen, že vše musí mít nějaký smysl a hledá ve všem logiku. Strávil rok v Říši, jeho fabrika byla zničena při bombardování. Stále myslí na Ester. Nedokáže si připustit, že je mrtvá a má stále naději, že je naživu někde v koncentračním táboře. Kdyby byla mrtvá, nic by nemělo smysl. Vypytává se na ni a na její rodinu v městečku, kde žila. Lidé na ně vzpomínají v dobrém, ale začíná být už podezřelý a někteří se obávají toho, jestli není provokatér. Je zde vidět, jaký mají lidé strach a nevěří obzvláště cizím. Nemůže se smířit s jen čekáním, až vše skončí, i když je to již jen otázka času. Těžce nese, že pro Němce navíc musí pracovat, chce proti nim bojovat. Začíná chodit na schůzky skupiny, jejíž nejmenovaný vůdce Prokop má být členem odbojové organizace. Je však zklamán povahou těchto setkání. Po naléhání dostane za úkol na určené místo doručit balíček, kde čeká hodiny, je nervózní a má strach, že už budí podezření, ale nikdo nedorazí, pouze si z něj vystřelili.

Zapálený komunista Milan je velice výstřední. Má jasno v tom, že osvobození přijde od Sovětů a zavládne tu komunismus. Nesnáší „měšťáky“ a „buržoazii“. Obdivuje dělníky, ale představoval si je jinak, zjistil, že nemluví o revoluci a jeho neberou vážně. Dokáže se ve fabrice vyhýbat jakékoliv práci, stále jen přenáší z místa na místo kovovou trubku.

Do fabriky přichází gestapo. Všude panuje strach, snad nikdo si nemůže být úplně jist, zda nejdou právě pro něj. Kolem se rozezní hluk, jak se mnoho lidí urychleně pouští do práce. Přichází si pro jejich kamaráda Piškota, který se marně pokouší utéci. Surově jej zbijí a táhnou jej kolem nich ven. Tato scéna všemi otřese. Nechápu, co mohl udělat. Všichni jej znali jako srandistu, který nic nebere vážně. Všude je ticho a panují obavy z prohlídek skříněk. Tato směna je pro každého nekonečná.¹⁶⁶

Bacil pochází z bohaté rodiny, je tlustý a nešikovný, proto bývá terčem posměchu. Chce, aby jej ostatní vzali mezi sebe. Rodiče se jej snažili dostat z totálního nasazení, ale on jim to překazil. Je stále ze všeho vystrašený, ale

¹⁶⁶ OTČENÁŠEK 1974, 204–211

touží po dobrodružství. Oné noci, když si přišli pro Piškota, uviděl balík kopnutý pod skříňku. Sebere odvahu a za pomoci Milana ten balíček odtamtud nenápadně odnese. Milan dává vědět ostatním klukům. Milan, Honza, Vojta a Pavel se s nimi poté sejdou, společně balík otevírají a naleznou v něm revolver. Netuší, komu byl ten balík určen. Všichni si uvědomují, že pouze to, že o tomto vědí, je může stát život. Myslí na Piškota a chtějí jej pomstít. Slibují si, že o jejich skupině nikdo z nich nikomu nic neřekne. Po náhodném nalistování jména Orfeus svou skupinu takto pojmenují. Poté, co se dohodnou na obsahu letáků, je začínají šířit. Dávají si pozor, aby je nikdo neviděl a aby je u sebe měli co nejkratší dobu. Pavel se nechce spokojit s pouhými letáky. Plánují se tedy pustit i do drobného záškodnictví. Podaří se jim ukrást ze skladiště fotografické papíry. Výbuch, který je práci jiné skupiny, které se podaří vyhodit do povětří vagóny, způsobí rozruch. Opět přijíždí gestapo. Spící jsou probuzeni a kontroluje se, kdo je přítomen a ti, kteří utekli před koncem směny, budou mít problémy. Padají výhrůžky, že krutě budou potrestáni nejen ti, kteří se na tom podíleli, ale i ti, kteří o nich vědí a okamžitě je nenahlásí. Dochází k zatýkání a výslechům, ale nic nevede k pachatelům.¹⁶⁷

Letáky jejich skupiny se mění, vytrácí se manifestační charakter textu a na ukradených papírech z fabriky se objevují karikatury, varování před některými ve fabrice, anekdoty a na pláncích bývá ukazován postup armád. Anekdoty mají úspěch a šíří se.¹⁶⁸ Chtějí navázat spojení s jinými skupinami, ale nemají jak.

Probíhá řada dalších sabotáží, které narušují výrobu, pachatelé však nejsou stále nalezeni. Honza je odveden na výslech. V místnosti je dlouhou dobu ponechán sám. Nakonec přijde Blashke, Němec pocházející ze Sudet, který je zástupcem vedoucího fabriky. Zpočátku se snaží udržovat zdání, že se jedná přátelský osobní rozhovor a dokonce Honzu vyzve, aby si s ním zahrál šachy. Ten je však myšlenkami jinde a brzy prohrává. Poté následuje očekávaný výslech. Blashke se vyptává na skupinu Orfeus. Honza je donucen přiznat, že ten leták již viděl a provinil se tedy tím, že jej neodevzdal. Blashke říká, že o nich vědí vše. Zahrnuje je urážkami a posměchem, na nichž Honza cítí mnoho pravdy, že to vše bylo marné a zbytečné a kluci si pouze hráli na hrdiny, dosáhli pouze pár malých nepodstatných úspěchů a oni mají k řešení důležitější případy. Vyhrožuje mu, že ho předá gestapu. Opět je ponechán dlouhou dobu o samotě, aby mohl přemýšlet a má pocit, že z něj vše dostanou, ale přesto nedokáže prozradit ostatní. Nakonec ho čeká překvapení, protože má podepsat papír, že bude o všem, co se zde událo mlčet, a může odejít.

Je Melicharem varován, že bude možná využit jako volavka, aby je dovedl k ostatním. Milan s Vojtou jsou přeloženi a Pavel se Honzovi vyhýbá. Nevědí,

¹⁶⁷ OTČENÁŠEK 1974, 333–336

¹⁶⁸ Tamtéž, 341

kdo to tak zařídil. Ostatní mu vyčtou, že porušil slib, že o jejich skupině nikomu neřekne, protože o ní řekl Blance. Díky Milanovi Honza zjistí, že se Blanka schází po nocích s vlivným nacistou. Ten jí slíbil, že bude oddalovat rozsudek a tím udrží jejího bratra naživu a přináší jí od něj stručné zprávy. Odmítá však to, aby jí dostal z totálního nasazení a vše ostatní, co jí kdy nabídl. Právě on zařídil Honzovo propuštění a ten se s tím nedokáže vyrovnat. Je úplně sám a začíná pít. Ve fabrice přibývá sabotáží a je opět vyslýchán, vyptávají se jej na jinou skupinu, o které nic neví. Skupina pokračuje i bez Honzy ve vydávání letáků, aby tím nepotvrdili, že byli na správné stopě stopě.

Vojta je přeřazen na letiště. Čeští piloti zde podnikají zkušební lety, ale mají vždy palivo pouze na čtvrt hodiny, neboť více jim ho Němci nesvěří.¹⁶⁹ Zde se spřátelí s Kockem, který dříve létal. Mluví o tom, jak se spolu proletí, nakonec to mají promyšleno do sebemenších detailů a Vojta si není jist, jestli to Kocek nemyslí vážně. Plné nádrže jsou pouze při předávání německým pilotům a vhodná chvíle by byla při poplachu, když jsou všichni schovaní v krytu, a letěli by na Slovensko. Nakonec Vojta řekne, že s plánem souhlasí, Kocek je však překvapen a říká, že to nemyslel to vážně, protože by si nemohl vzít na svědomí Vojtu, který je přeci ženatý. Ten již ale s Alenou nějakou dobu nežije a mámu odvezl na venkov. Nakonec se dohodnou, že to udělají a Vojta se svěří klukům. Milan má být poslán pryč, protože se chtějí zbavit největšího flákače a nešiky. Jsou si vědomi, že se skupina Orfeus se rozpadá dříve, než se zmohla na něco většího.

Vojtovi s Kockem se podaří odletět, jak si naplánovali. Hned nato fabriky přijíždí přepadové komando, všude panuje zmatek a dochází k zatýkání. Probíhají výslechy a hledá se souvislost s nějakou organizací. Tento čin není přijat jednoznačně, někteří o něm mluví s uznáním i s radostí, ale také panují obavy z toho, aby to nestálo příliš mnoho životů.

Pavel se dozvídá, že přijel vlak s municí, rozhodne se nečekat a jednat. Zajde za svým známým chemikem, který pro něj snaží vyrobit třaskavou nálož.¹⁷⁰ Pavlovi se podaří ji úspěšně umístit, utíká, ale je zastřelen a nálož nevybuchne.

Honza je opět vyslýchán, chtějí od něj slyšet jméno někoho, kdo patří do organizace, na kterou se ho již ptali předtím. Říkají, že je jim jisté, že on není jedním z nich, nevzali by mezi sebe někoho tak nezkušeného, ale že si musel něčeho všimnout. Honza již ví, že Melichar je do něčeho zapleten a někteří, se kterými se stýkal. Surově jej mlátí, přesto z něj nic nedostanou. Poté je ale odveden verkšucákem do skladiště, kde sídlí dotyčná organizace. Dostanou jej z fabriky a zařídí mu úkryt. Pomáhají mu, protože byl na výslechu kvůli nim. Věděli o nich prý celou dobu a pohlízejí na ně jako na kluky, kteří si usmysleli

¹⁶⁹ OTČENÁŠEK 1974, 426

¹⁷⁰ Tamtéž, 524

hrát na válku. Chtěli vyhodit do povětří ten vagón, ale překazil jim to Vojta svou akcí a nemohou pochopit, jak se do něčeho takového mohl pustit úplně sám.¹⁷¹

Blanku kontaktuje známý jejího bratra. Dozvídá se od něj, že je její bratr již dlouho mrtvý. Ubili jej na místě při výslechu a ten Němec, se kterým se schází, byl u toho. Blanka jej zabíjí jeho dýkou při jejich další schůzce.

Praha je bombardována. Honza se běží podívat z úkrytu k domu, kde bydlí. S úlevou zjišťuje, že stojí. Poté zjistí, že dům Blanky byl zasáhnout a má o ni strach. Snaží se zjistit, kde je. Volá do fabriky, dozvídá se, že tam v ten den nepřišla. Nakonec ji nalézá v té kůlně, kde se spolu o prázdninách scházeli. Říká mu, co udělala, a že tam zapoměla kabelku s doklady. Pomůže jí, válka už nemůže dlouho trvat nějak to spolu přečkají.

4.1. Postoje a názory postav

Hrdinové se setkávají mnoha lidmi z různého prostředí. Vidíme, jak válka ovlivňuje jejich život a jaké mají názory. Častým tématem hovoru mezi mladými je, co chce kdo dělat po válce. Každému je v této době již jasné, že Němci prohrávají. Mají své odložené sny. Nedočkavě poslouchají zprávy o postupu vojsk a sledují mapu. Také se baví o tom, co bude po válce, jak to tu bude vypadat. Někteří mají jasno. Milan počítá s revolucí, ale Honza a jiní zatím nevědí, nemají představu, co bude po válce. Mnozí se učí jazyky osvoboditelů angličtinu či ruštinu, podle toho, kterým dávají přednost. Bohatí očekávají samozřejmě osvobození ze západu. Honza neví, čemu má věřit, jestli tomu, co tvrdí Milan, nebo tomu, co se šíří o Sovětském svazu. Je přesvědčen, že vše není úplně jednoduché a jasné, jak to říká Milan. Lidé především z bohatých rodin věří tomu, co se o Sovětském svazu říká a píše, že je tam diktatura a tyranie, a obávají se komunismu. Někteří jsou k těmto zprávám nedůvěřiví už jen proto, že by měla mít německá propaganda v něčem pravdu. Také se proslýchají různé věci o koncentračních táborech, ale většinou to připadá přehnané.

Je zde zobrazen odlišný život lidí z bohatých rodin. Netrpí nedostatkem jako ostatní. Seznamujeme se zde a mladými z těchto rodin, kterým se často zásluhou jejich rodičů podařilo vyhnout se totálnímu nasazení. Snaží se užívat si života, pořádají divoké večírky a nestarají se o nic. Jelikož se jim těžkosti této doby tolik netýkají, žijí si poměrně dobře. Myslí zde především na sebe, snaží se zabavit a toto období co nejpohodlněji přečkat. Jsou ochotni se přizpůsobit jakýmkoliv okolnostem, aby se jim vždy dobře dařilo, ať nastane jakákoliv změna. Například mladý Hodek počítá s tím, že pokud by zde zavládl komunismus, přidá se k nim.¹⁷² Hlavním postavám je jejich svět a myšlení cizí.

¹⁷¹ Tamtéž, 573–575

¹⁷² OTČENÁŠEK 1974, 156

Alena se snaží Vojtu změnit, aby byl podle jejích představ, ten se účastní jejích mejdanů, snaží se ale marně, protože nedokáže do této společnosti zapadnout. Blance vlivný Němec nabízí různé výhody a peníze, ale ona nic nepřijme, jde jí jen o to, aby zachránil život jejímu bratrovi.

Tato doba dává dohromady různorodou společnost. Honza chodí k bratrům Koblicům. Vše se zde odehrává s trochu směšnou obřadností, gramofon jako by byl oltář s deskou se zachází jako nevzácnou relikvií, nechybí ani velekněz Vudy Koblic, který jim hudbu pouští. Vlastní obrovské množství desek. Oba bratři se dokázali vyhnout totálnímu nasazení a věnují se pouze svým zálibám. Živí je rodiče a válka se jich vůbec netýká, nezajímá je. Žijí okamžikem a pouze pro sebe. Rodiče je nikdy neomezují a nezasahují do jejich divokých večírků. Jako jediný z těch, co sem chodí, Honzu zaujme Dušan. Liší se od ostatních, je inteligentní, má obrovský přehled a nechová se povýšeně. Je také totálně nasazený, ale jinde než Honza. To že sem chodí je vzdor jeho otci, ten vyznává pouze vážnou hudbu. Svého otce Dušan popisuje jako člověka, který je ve všem navenek dokonalý, ale uvnitř prázdný. Je prozíravý, na všechno zná odpověď, je si jistý svou neomylností a ostatní poučuje. Je to pokrytec přesvědčený o své poctivosti, spravedlivosti a čestnosti.¹⁷³ Honza si chodí k Dušanovi půjčovat knihy. Ten si s ostatními členy rodiny si nerozumí. Doma mají různé vlajky, jsou připraveni na každou situaci, která může nastat. Dušan působí vždy nevzrušeně, bez zájmu, lhostejně a unaveně. Život považuje za nesmyslný a zbytečný. Má stále na paměti pomíjivost všeho a neustále myslí na smrt. Je podle něj nejlepší k ničemu v životě nepřilnout a nemít se pak s čím loučit. Podle něj je každý člověk sám. Honzu zaujal, ale jeho názory jej odpuzují. Nakonec Dušan spáchá sebevraždu. Jeho otec nechápe, proč to udělal, Dušan byl přece ve všem nadaný a měl vše, nač si vzpomněl. Jeho myšlenky na Honzu působily negativně, má málo svých argumentů, ale nakonec ví, že Dušan neměl pravdu. Život má podle Honzy smysl a Dušan je obětí této doby.

Pavel navštěvuje schůzky skupiny kolem Prokopa, který má být zapojen do odboje. Je však zklamán, probírá se pouze literatura, filozofie a podobně. K Pavlovým návrhům, aby něco podnikli, se ostatní stavějí odmítavě. Nakonec se Pavel dozví, že Prokopův otec byl s Němci, získal prý mnoho starožitností ze židovských bytů a počítá s tím, že se na to zapomene, až se po válce ukáže, že ve svém bytě hostil odbojovou skupinu.¹⁷⁴ Na takovéto schůzky je potřeba nechodit pohromadě, aby nevzbudili pozornost, mají i určeno, jakým způsobem mají klepat či zvonit. Někteří zde nepoužívají svá vlastní jména.

Setkáme se zde i s postavami, které válka úplně změnila. Děda Honzy, který býval legionář, dříve hrdě vzpomínal na své zážitky. Nyní se však absolutně

¹⁷³ OTČENÁŠEK 1974, 160–172

¹⁷⁴ Tamtéž, 281, 282

nezajímá o okolní svět, stáhl se do sebe, vše mu připadá špatné.¹⁷⁵ Naopak bývalý plukovník Kuneš se cítí být v centru dění. Je přesvědčen, že je v neustálém nebezpečí, Němci jej považují za nebezpečného nepřítele a bedlivě ho sledují, obzvlášť ten plukovník, co se přistěhoval naproti. Z jeho chování vznikají komické situace. Obrovskou změnu pozoruje Honza na spolužácích, kteří se začali vracet z totálního nasazení v Říši. Jsou naprosto jiní, než si je pamatuje. Působí, jako by ztratili zájem o vše a je na nich znát únava. Nemá si s nimi o čem povídat.

Mezi dělníky jsou z pohledu Honzy slušní lidé, na které se může spolehnout, někteří jsou šmelináři, jiní by se upracovali pro zvláštní přiděl cigaret a najdou se i tatínkové, kteří kradou materiál, ne aby uškodili Říši, ale aby si dostavěli dům. Myslí to počestně, ale myslí pouze na sebe a na své rodiny. Neumí si představit, že by měli tak jak říká Milan vést revoluci.¹⁷⁶ Naučili se nevěřit totálně nasazeným, jsou pro ně cizí, a vyskytují se mezi nimi špehové. I mezi dělníky se najdou udavači, ale ne všichni jsou takoví, jací se zdají být.¹⁷⁷ Z toho důvodu si Melichar od Honzy udržuje odstup. Honza si nejprve myslí, že se Melichar stará pouze o sebe a bojí se něco dělat. Později však zjišťuje, že je zapojen do organizace ve fabrice, která organizuje sabotáže.

Podnětem pro založení skupiny Orfeus je scéna, když si pro Piškota přichází gestapo, které jsou všichni hlavní hrdinové přítomni. Tato událost jimi nesmírně otřese. Chtějí jej pomstít a berou to jako převzetí štafety. Jejich názory ovlivňují jejich dřívější zážitky, které je vedou k činům, především Pavla kvůli jeho Ester. Upíná se k tomu, že je ještě naživu někde v koncentračním táboře, proto chce co nejdříve uspíšit konec války, aby mohla být co nejdříve zachráněna. Uvědomuje si, že její přežití možná závisí na tom, že válka co nejdříve skončí. Snažil se do odboje zapojit již dříve. Nesnese pomyslení na to, že pro Němce pracuje, především kvůli tomu, co provedli jeho Ester. Zazlívá i ostatním, jak mohou jen tak do práce, brát přiděly, smát se, chodit do kina a pouze čekat.¹⁷⁸ Všichni, kdo pro ně pracují jsou podle něj kolaboranti, i on sám. Pavlovi nepřijde dost to, že se naprostá většina snaží pracovat co nejméně, i to, že pro ně pracují s odporem a z donucení. Stále podle něj nic nedělají, pouze čekají na to, až přijde záchrana. Jeho přílišná horlivost má za následek, že se pustí do akce sám a zemře úplně zbytečně, protože při ní ani neuspěje. Je varován, že výbušnina není spolehlivá, ale neposlouchá. V tomto románu je zdůrazněno, že člověk nemá být sám. Že je důležité mít ostatní. Také Dušan byl sám a rovněž zbytečně zemřel. Je zde zdůrazněno, že je důležité žít pro někoho, a že člověk potřebuje pomoc ostatních. Honza se při výslechu obává nejvíce toho, že by mohl dostat do

¹⁷⁵ OTČENÁŠEK 1974, 10

¹⁷⁶ Tamtéž, 201

¹⁷⁷ Tamtéž, 268–269

¹⁷⁸ Tamtéž, 225

nebezpečí ostatní ze skupiny, a právě proto vydrží. Na nějakou dobu se však ocitá sám, poté co se dozví pravdu o Blance a nestýká se ani s ostatními ze skupiny, to pro něj vše ztrácí smysl. Sbližuje se však s Melicharem a nakonec zjistí, že mu Blanka stále není lhostejná a má v úmyslu s ní přečkat ten krátký čas, který zbývá do konce války. Také nesnese nicnedělání, ale má na věci jiný pohled než Pavel. Na rozdíl od něj chápe, že kdyby vypukla vzpoura, tak jak by si přál Pavel, došlo by ke zbytečně obrovským ztrátám na životech. Byla by to sebevražda, a ne hrdinství.¹⁷⁹ Kdyby byl Vojta šťastný s Alenou, nepustil by se do nebezpečného odletu, ale v té době s ní již nežije a ani se svou matkou, a tak by z toho neměly mít problémy, protože to mohou snadno dokázat.¹⁸⁰

Milana láká vidina komunismu, protože stejně tak jako mnoho ostatních zažil chudobu. Měl strašné dětství, jeho táta pil a nepracoval. Obdivuje proto pracovitě dělníky, i když nejsou úplně takoví, jak si je představoval. Chce mimo jiné dokázat svému bratrovi, že již znovu neselže. Zjišťujeme, že když se ocitá v nebezpečné situaci, kdy hrozí vážné nebezpečí, zmocňuje se jej strach, který nedokáže ovládnout a uteče. U něj by to nikdo nečekal, působí na ostatní vždy sebejistě a rozhodně. Naopak překvapí věčně vyděšený Bacil, který v rozhodující chvíli nalezne odvahu a propašuje z fabriky ven balíček, i když si je vědom obrovského nebezpečí. Chce patřit mezi ostatní a v rozhodujících momentech nezklame, i když je přesvědčen, že ano. Když se dozvídá od Honzy, jak probíhá výslech, pochybuje, že by vydržel nic neprozradit. Později však při výslechu působí tak vyděšeně, že se těm kteří ho vyslychají nezdá, že by se mohl pustit do čehokoliv nebezpečného, a tak jej propouštějí. Nikdo nemůže s jistotou vědět, jak se zachová v takovéto situaci, dokud v ní není a může to být často jinak, než bychom od nich očekávali.

Hrdinové se domlouvají na tom, že jejich skupina zůstane v utajení i po válce. Nejde jim o zásluhy, jako mnoha jiným, kteří o sobě budou tvrdit, že byli v odboji.¹⁸¹ Když se jejich skupina rozpadá, uvědomují si, že dosáhli naprosto minimálních úspěchů. Válka se díky nim nezkrátí ani o den. Uvědomují si, že u letáků a nápisů na zdi riskovali, že je někdo uvidí a nemělo to žádný účinek, a ani vedení fabriky nestáli za to, aby proti nim uspořádali zátah, protože bylo potřeba se zaměřit na opravdové organizátory sabotáží. Zdá se, že byl jejich boj marný. Také Vojtův odlet nepomůže k dřívějšímu osvobození a navíc s sebou nese riziko, že to může odskákat mnoho těch, kteří s tím neměli nic společného. Mnoho lidí však z toho, že se povedl takovýto čin mělo radost. Šlo také o to ukázat vzdor, dát najevo že se nesmířili s podrobením. I přesto, že to bylo nerozumné a došlo k těžkým ztrátám, celkově ten boj dával životu hlavních hrdinů smysl, jelikož v pouhém přečkávání jej

¹⁷⁹ OTČENÁŠEK 1974, 107

¹⁸⁰ Tamtéž, 524–525

¹⁸¹ Tamtéž, 339

nenalézali. Nedokázali by se sebou žít, kdyby nic nedělali, když věděli, co je správné.

4.2. Nucené práce pro Říši

Již před 15. březnem 1939 probíhal dobrovolný nábor pracovních sil do Říše, lákadlem byly vysoké mzdy. Především nezaměstnaní měli zájem. Avšak kromě platu tam byly i podstatně vyšší životní náklady. Po začátku okupace se rozjela i propaganda, která vychvalovala tamější podmínky. Zájem však výrazně poklesl už v létě téhož roku, a tak začal být vyvíjen nátlak, ale oficiálně to byl stále dobrovolný nábor. Po vypuknutí války již dobrovolnost zmizela. Občany protektorátu předvolávaly náborové komise a úřady práce, nazývané pracáky.¹⁸² Tyto úřady se zabývaly obsazováním volných pracovních míst, nábořem na práci v protektorátu i v Říši a kontrolou nezaměstnaných, kteří pobírali podporu. Jejich pravomocí a úkolů postupně přibývalo. Probíhaly zde také lékařské prohlídky pro účely pracovního nasazení.¹⁸³

Vyšla nařízení, jejichž cílem bylo získat pracovní síly vynuceným pracovním zapojením mladých lidí. V červnu 1941 byly zavedeny pracovní knížky, které sloužily k podrobné evidenci veškerých pracovních sil. Pracující přišel o právo vybrat si zaměstnání a musel jít tam, kam ho pracák poslal, ten se tak stal jednou z nejobávanějších a nejnenáviděnějších institucí. Při druhé vlně pracovního nasazení v letech 1941 a 1942 došlo k rozšíření nucené práce.¹⁸⁴ Dělníci a především mladí lidé, doplňovali pracovní síly v Říši, jelikož mladí němečtí dělníci byli povoláváni do wehrmachtu. Bylo to také považováno za prostředek ke germanizaci.¹⁸⁵ Na podzim byli nuceni odejít na práci do Říše ročníky 1921, 1922 a později to platilo také pro mladší a starší.¹⁸⁶ Totálnímu nasazení se vyhnuli zdravotně nezpůsobilí, zemědělci, horníci, dělníci válečně důležitých podniků, zaměstnanci pošt a železničáři. Nejčastěji byli vybíráni nezaměstnaní, dělníci z méně důležitých odvětví, přebyteční úředníci a další.¹⁸⁷

Práce to byla těžká, ohrožovala zdraví a v naprosté většině případů absolutně neodpovídala kvalifikaci.¹⁸⁸ Mladí se především báli, že budou posláni do Říše, měli strach z tamějších špatných pracovních podmínek a ze spojeneckých náletů. Snažili se proto všemožnými prostředky této nucené práci vyhnout a byli i velice vynalézaví. Často docházelo k uzavírání sňatků a vzrostl počet narozených dětí, protože byl při výběru zaměstnavatele brán ohled na ženaté muže a mladé manželky. Svobodné matky také nebyly pracovní nasazeny. Mnozí simulovali nemoc, mnohokrát pomohli i lékaři.

¹⁸² GEBHART/KUKLÍK 1996, 49–51

¹⁸³ Státní ústřední archiv v Praze 2004: Museli pracovat pro Říši. Praha 2004, 24

¹⁸⁴ GEBHART/KUKLÍK 1996, 51–52

¹⁸⁵ GEBHART/KUKLÍK 2007, 199

¹⁸⁶ GEBHART/KUKLÍK 1996, 53

¹⁸⁷ GEBHART/KUKLÍK 2007, 201

¹⁸⁸ MICHLOVÁ 2012, 64

Našli se i tací, co si dokonce zdraví sami poškodili.¹⁸⁹ Pokud se přišlo na někoho, že nemoc předstírá, nebo se jinak úmyslně vyhýbá práci, byl poslán do kárných pracovních táborů, které se mnoho nelišily od koncentračních,¹⁹⁰ kde si odpykal trest a poté se vrátil do svého zaměstnání. Zato lékaře za fingoanou diagnózu často čekal koncentrační tábor. Do pracovních výchovných táborů byli posíláni i ti, kteří utekli z totálního nasazení, a nebo měli velký počet absencí. Probíhaly akce na osoby, které se úmyslně vyhýbaly pracovnímu nasazení, kdy bylo kontrolováno pracovní zařazení všech zadržených osob. Jelikož případů označovaných jako porušení pracovní smlouvy přibývalo a klesala i pracovní morálka, stíhání těchto činů postupně přebíralo gestapo. Přes veškerá opatření se nedařilo zajistit požadovanou produktivitu práce, ani zabránit sabotážím. Byla zde snaha brzdit výrobu pomalou prací, ničením materiálu a vyřazováním důležitých strojů z provozu. To vedlo k tomu, že gestapo začalo od poloviny roku 1943 provádět pravidelné kontroly. Hodnotilo se dodržování pracovní disciplíny, pohlíželo se na pozdní příchody do práce, nemocnost a spaní na pracovišti. Dělníci zadržení pro špatnou morálku byli posíláni do již zmíněných kárných táborů. Obviněný za sabotáž se ocitl před německým soudem, kde rozsudek znamenal mnoho let vězení, a nebo smrt.¹⁹¹

Po porážce u Stalingradu okupační moc na počátku roku 1943 vyhlásila totální pracovní nasazení, které mělo pomoci zabránit porážce Německa. Veškeré hospodářství se muselo podřídit válečným potřebám, převážně zbrojnímu průmyslu.¹⁹² Docházelo k uzavírání a slučování méně důležitých podniků jako restaurací a nočních podniků. Tím došlo k uvolnění dalších pracovních sil, Češi byli přezobováni do válečného průmyslu protektorátu a méně jich začalo odjíždět do Říše, která byla stále více ohrožována bombardováním. Přes veškeré snahy produktivita práce klesala. Na snížené výkonnosti se podepsala prodloužená pracovní doba, nedostatečná výživa a také upadající pracovní morálka. Říšský ministr pro zbrojení a válečnou produkci Albert Speer potřeboval nové pracovní síly, které měly posílit výrobu stíhacích letounů, a tak byl povolán celý ročník 1924.¹⁹³ V září 1943 se rozhodlo, že lidé z tohoto ročníku mají být posláni na zaškolení a desetiměsíční praxi do německých továren, a teprve poté nasazení v protektorátním leteckém průmyslu. Mnozí z nich však již byli zaměstnání a vedení v kategorii takzvané nepostradatelných a mnozí další se všemožně pokoušeli tomuto nasazení vyhnout. Tentokrát se již neuznávaly sňatky uzavřené před 1. zářím 1943. Do konce roku 1944 se většina tohoto ročníku z Říše vrátila.¹⁹⁴

¹⁸⁹ GEBHART/KUKLÍK 2007, 201, 203

¹⁹⁰ MICHLOVÁ 2012, 65

¹⁹¹ Státní ústřední archiv v Praze 2004, 58

¹⁹² MICHLOVÁ 2012, 62–63

¹⁹³ GEBHART/KUKLÍK 2007, 201–203

¹⁹⁴ Státní ústřední archiv v Praze 2004, 35–37

Nucené práce zasáhly obrovský počet lidí, kterým zneprjemnily život. Ke konci roku 1944 byla dokonce polovina všech pracujících v protektorátu ve válečném průmyslu.¹⁹⁵

¹⁹⁵ MICHLOVÁ 2012, 64

5. Byl jednou jeden dům

Tento úspěšný pětidílný seriál, který je dnes uznávaný jako klasika, byl natočen v roce 1974. Nabízí nám pohled na život obyvatel pražského pavlačového domu ve smyšlené Bagounově ulici v letech 1936 až 1945. Sledujeme, jak v něm jeho obyvatelé prožívají významné historické události. Nechybí zde komické postavy a humor. Scénář k tomuto seriálu napsali Jan Otčenášek a Oldřich Daněk, režíroval jej František Filip. Zahrála si zde řada známých herců, například Vladimír Menšík, Josef Somr a Josef Abrhám.

Setkáváme se propletenými osudy rodin, žijícími v tomto domě. Pan radní Nerudný je jeho majitelem. Má syny, kteří jsou pojmenováni podle antických hrdinů Achilles, Hektor a Patrokles, nenaplnili však jeho očekávání. Všechny je považuje za neschopné a nehodné stát se jeho nástupci. Rozhodl se tedy, že jeho firmu zdědí vnoučata. Jeho synové vymýšlejí plán, že se jeden z nich dá k Němcům, aby zachránil firmu a jiný, že zůstane pro všechny případy vlastencem, kdyby se situace obrátila v neprospěch nacistů. Když už je jasné, že Německo prohraje, snaží se přispět penězi na odboj a chtějí za to potvrzení, že přispěli. Jsou přesvědčeni, že se chovali správně, udrželi přece za války majetek v českých rukou. Teprve po smrti svého otce si nejmladší syn pana radního, Paris, odváží vzít za ženu dceru trafikanta, Růženu. Nezdá se, že by byla v této rodině šťastná, ale považuje se pak již za jednu z nich.

Mezi nájemníky jsou různorodí lidé. Policista Ulč se snaží brát ohled na své přátele, ale musí plnit i své povinnosti. Ač nerad, podílí se například na pravidelném vracení trafiky souseda Soumara na její místo. Ten je však neústupný a na ulici se opakovaně odehrává komická scéna, které přihlíží lidé. Nakonec Soumar stejně při první příležitosti za pomoci ochotných kamarádů z domu trafiky pravidelně stěhuje opět zpět na výhodnější místo. Zatrhne to až pan radní, když mu do trafiky nechá zavést plyn. Soumarova dcera Růžena se i přes nelibost otce nakonec provdá do rodiny Nerudných.

Svobodná matka domovnice Anděla se neúnavně snaží nalézt svému synovi nového otce. Obstojí až neúspěšný boxer Arnošt Ticháček, kterého na rozdíl od předchozích nevyhání. Objevuje se i pravý otec jejího syna, který je zapojen v odboji. Pomohou mu a na čas jej doma ukryjí. Nakonec se Anděla dovídá, že zemřel, ale je na něj pyšná.

Nerudní vlastní kino, zdejší promítač má manželku a malé dítě. Při promítání se objevuje Stalin a protinacistická hesla. Jeden ze synů Nerudného jej varuje, že to je nerozumné a nezkrátí to válku ani o chvíli, a že by měl myslet na svou rodinu a přestat s tím. Nakonec je zatčen a odveden gestapem.

Bydlí zde také malíř Dlask, který podporuje komunistický odboj. V domě se nalézá ještě jiný malíř, ten je komickou postavou. Stojí si například za tím, že jeho kohout je umělecký model a ne drobné hospodářské zvířectvo, které je

zakázáno. Mládež z rodin se schází a řeší problémy ohledně povolání na práci v Říši, zda se tomu pokusit tomu vyhnout, anebo tam jet.

Němec, který v tomto domě dříve bydlel, dezertoval. Je zraněný a nyní se zde ukrývá. Lékař jej odmítá ošetřit, ale do domu přichází gestapo. To si ale přichází pouze pro promítače, oni vyvážnou lékaře nakonec ošetří. Němec všeho lituje a dává svou zbraň boxerovi Ticháčkovi, který jde bojovat na barikády, takže nakonec také přispěje. Chce se nechat zajmout, ale jeho ošetřovatelka mu v tom zabrání. Na rozdíl od rodiny Nerudných u většiny nájemníků vidíme nefalšované vlastenectví, které se nejvíce projeví na konci posledního dílu, kdy se sejdou na barikádě v jejich ulici před osvobozením Prahy. Nerudní vyčkávají doma, až vše skončí, na rozdíl od ostatních, kteří berou zbraně a jdou bojovat. Je zde vidět nadšení z blížícího se osvobození, šijí se vlajky a zamalovávají se německé názvy ulic. Nerudní vyvěšují českou vlajku, avšak, když se střelba přibližuje, schovávají ji. Pouze jeden z Nerudných nakonec pomáhá při ošetřování zraněných.

Vidíme zde skrz obyvatele domu atmosféru nadšení z mobilizace, optimismus který záhy vystřídá zklamání, strach v období heydrichiády a radost z osvobození Prahy. Jsou zde zobrazení lidé, kteří v těžkých dobách drží při sobě a pomáhají si. Prostřednictvím záběrů z kina vidíme útržky promítaného týdeníku, což nám dokresluje atmosféru doby.

Jan Otčenášek se celkově podílel na dvaadvaceti filmových scénářích.¹⁹⁶ Na televizních obrazovkách se také stále objevuje film režiséra Karla Kachyni Lásky mezi kapkami deště z roku 1979, na kterém Otčenášek spolupracoval s Vladimírem Kalinou. Děj se odehrává na Žižkově v 30. letech 20. století. seznamujeme se zde s obuvníkem Bursíkem, kterému se nedaří konkurovat nízkým cenám Baťových výrobků, a s jeho syny.

¹⁹⁶ RZOUNEK 1985, 230

Závěr

Pro svou práci jsem si zvolila autora, který se mi zdá v dnešní době poněkud opomíjený. Myslím si, že Otčenášek svými díly z období protektorátu chtěl především podat svědectví o této těžké době, kterou sám zažil, aby se nic podobného již neopakovalo. Zobrazuje v nich každodenní realitu plnou nebezpečí. Postavy čelí rozhodnutí, zda mají konat to, co považují za správné i za cenu nejen jejich vlastního ohrožení, ale i jejich rodin, jelikož je to všechno může stát život. To vidíme například v novele *Romeo, Julie a tma*, kdy Pavel kvůli pomoci Ester vystavuje nebezpečí i svou rodinu, jelikož za ukrývání nenahlášených osob jim všem hrozí poprava. Podobná situace, také za období heydrichiády, nastává i v seriálu *Byl jednou jeden dům*, kde domovnice Anděla poskytne úkryt otci svého syna, který je v odboji, a tím je také vystavena nebezpečí celá domácnost. Bez ohledu na nebezpečí však hlavní postavy v jeho dílech nedovedou pouze přihlížet a nic nedělat, jak to vidíme také v románu *Kulhavý Orfeus*. Zde při nucených pracích v továrně, kde se vyrábějí letadla, se snaží několik hlavních postav o odboj. Nakonec si však musejí přiznat, že prakticky ničeho nedosáhli, i přesto, že tolik riskovali. Mohou si ale říct, že se pokoušeli dělat to, co považovali za správné a dávalo to jejich životu smysl. I Vojtův odlet nijak nepomohl zkrátit válku, ale mnoho lidí potěšilo jakékoliv povedené gesto odporu, kdy bylo Němcům jasně najevo, že si Čechy nepodrobili. Hlavní hrdinové nedokážou pochopit proč se tolik ostatních se neodvážá o nic pokusit. Mnoho lidí se však pokoušelo dávat odpor především na začátku okupace, ale následovala tvrdá odvěta a poté se již k takovému otevřenému hromadnému odporu neodhodlali. V dílech je také ukázáno, že je důležité, aby lidé drželi pospolu a pomáhali si obzvláště v takovéto těžké době.

Přijde mi, že se ve školách studenti většinou seznámí pouze s Otčenáškovým dílem *Romeo, Julie a tma*, které patří i dnes mezi oblíbenou četbu. Další jeho dílo román *Občan Brych* je pochopitelně jakožto budovatelský román spojeno s komunistickým režimem, kterým byl dříve propagovaný a dnes se již příliš nečte. Můžeme to pozorovat i na vydání těchto děl. Zatímco novelu *Romeo, Julie a tma* čekalo vydání naposledy v roce 1990 a 2014, *Občan Brych* již po revoluci nevyšel a stejně tak i román *Kulhavý Orfeus*. U *Občana Brycha* je to pochopitelné, únorové události, které jsou zde zachyceny, si v dnešní době chce málokdo připomínat. Podle mého názoru zůstala u čtenářů nadále oblíbená novela *Romeo, Julie a tma*, především proto, že čtenáře zasáhla svým tragickým příběhem mladých lidí a právě díky tomu se na toto dílo nezapomnělo. Myslím si, že románu *Kulhavý Orfeus* škodí především již zmiňované třídní rozdělení. Bohatí jsou zde až na naprosté výjimky vyliční jako lidé, kteří myslí pouze na sebe a zdají se tedy být

pravým opakem hrdinů. Dělníci zde však přesto nejsou úplně idealizovaní, ale je přímo řečeno, že jsou mezi nimi různí lidé, někteří z nich starají pouze o sebe a své rodiny a najdou se i tací, na které je potřeba si dát pozor, protože udávají. Je zde ale ovšem také zdůrazněn jejich podíl na odboji. Naproti tomu v novele *Romeo, Julie a tma* je v popředí pouze příběh a není zde prostor zabývat se společností, ani komunismem. Přesto si myslím, že se jedná o zajímavé svědectví této doby a i knihu *Kulhavý Orfeus* si stojí zato přečíst pro získání představy o životě totálně nasazených mladých lidí. Otčenášek je skvělý vypravěč, dovede skvěle popsat prostředí a vystihnout charaktery lidí.

Své místo v jeho tvorbě má i humor, který se asi nejlépe vynikne v jeho filmové tvorbě. V televizi máme i v dnešní době možnost zhlédnout především film *Lásky mezi kapkami deště* z předválečného období, na kterém Otčenášek spolupracoval. Stále oblíbený a považovaný dnes již za klasiku seriál *Byl jednou jeden dům* si také stále dokáže získat diváky. Zásahu na tom mají jistě také výborní herci. Avšak mám pocit, že mnozí z mladé generace tuto tvorbu již neznají a myslím si, že je to škoda.

Seznam pramenů

OTČENÁŠEK 1974—Jan OTČENÁŠEK: Kulhavý Orfeus. Praha 1974

OTČENÁŠEK 1978—Jan OTČENÁŠEK: Občan Brych. Praha 1978

OTČENÁŠEK 1985—Jan OTČENÁŠEK: Když v ráji přelo. Praha 1985

OTČENÁŠEK 2014—Jan OTČENÁŠEK: Romeo, Julie a tma. Praha 2014

FILIP František (režie); Jan OTČENÁŠEK, Oldřich DANĚK (scénář)—Byl jednou jeden dům (TV seriál), 1974, 5x80 min

KACHYŇA Karel (režie,scénář); OTČENÁŠEK Jan (scénář)—Lásky mezi kapkami deště, 1979, 126 min

WEISS Jiří (režie); OTČENÁŠEK Jan (scénář) — Romeo, Julie a tma, 1959, 94 min

VÁVRA Otakar (režie, scénář); OTČENÁŠEK Jan (scénář)— Občan Brych, 1958, 107 min

ČECH Vladimír (režie); OTČENÁŠEK Jan (scénář)— Svatba bez prstýnku, 1972, 92 min

Seznam literatury

- ČERVINKA 2002—František ČERVINKA: Česká kultura a okupace. Praha 2002
- GEBHART/KUKLÍK 1996—Jan GEBHART / Jan KUKLÍK: Dramatické i všední dny protektorátu. Praha 1996
- GEBHART/KUKLÍK 2006—Jan GEBHART / Jan KUKLÍK: Velké dějiny zemí Koruny české svazek XV. a 1938-1945. Praha 2006
- GEBHART/KUKLÍK 2007—Jan GEBHART / Jan KUKLÍK: Velké dějiny zemí Koruny české svazek XV. b 1938-1945. Praha 2007
- JANOŮŠEK 2008—Jan JANOŮŠEK a kolektiv: Dějiny české literatury 1945 III. 1958–1969. Praha 2008
- MACDONALD/KAPLAN 1995 —Callum MACDONALD / Jan KAPLAN: Praha ve stínu hákového kříže. Praha 1995
- MARŠÁLEK 2002—Pavel MARŠÁLEK: Protektorát Čechy a Morava. Praha 2002
- MASTNÝ 2003—Vojtěch MASTNÝ: Protektorát a osud českého odboje. Praha 2003
- MICHLOVÁ 2012—Marie MICHLOVÁ: Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945. Řitka 2012
- PADEVĚT 2013—Jiří PADEVĚT: Průvodce protektorátní Prahou. Praha 2013
- PETRŮV 2000—Helena PETRŮV: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941). Praha 2000
- PLACHÝ 2006—Zdeněk PLACHÝ: Protektorát proti Londýnu –38 dní Heydrichiády. Nové Sedlo u Lokte 2006
- ROTHKIRCHENOVÁ/SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ/DAGAN 1991—Livia Rothkirchenová / Eva SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ / Avigdor DAGAN: Osud Židů v protektorátu 1939–1945. Praha 1991
- RZOUNEK 1985—Vítězslav RZOUNEK: Jan Otčenášek. Praha 1985
- Státní ústřední archiv v Praze 2004—Státní ústřední archiv v Praze 2004: Museli pracovat pro Říši. Praha 2004
- SÝS/HEYDUK 2006—Karel SÝS / Miloš HEYDUK: Protektorát ve fotografiích. Praha 2006
- UHLÍŘ 2008—Jan Boris UHLÍŘ: Protektorát Čechy a Morava v obrazech. Praha 2008
- Ústav pro českou a literaturu AV ČR 1998—Ústav pro českou a literaturu AV ČR: Slovník českých spisovatelů od roku 1945: díl 2 M-Ž. Praha 1998